

Pásztori-Kupán István

Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk

Az ógyház dogmatörténete
381-től 451-ig

A Napoca Star Kiadó
és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet
közös kiadása

Kolozsvár 2010

Készült
Az Erdélyi Református Egyházkerület
támogatásával

© 2010 Pásztori-Kupán István

mcpasztori@yahoo.com
www.proteo.hu/pasztori

Szaklektor: Pásztori-Kupán István Gergely

Korrektúra: Adorjáni Mária és Somfalvi Edit

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PÁSZTORI-KUPÁN, ISTVÁN

Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk : az ógyház
dogmatörténete 381-től 451-ig / Pásztori-Kupán István. - Cluj-Napoca :
Napoca Star : Editura Institutului Teologic Protestant din Cluj Napoca,
2010

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-647-745-4

ISBN 978-973-88799-8-0

28

Készült a kolozsvári Napoca Star Kiadó nyomdájában

Tartalomjegyzék

Rövidítések jegyzéke _____	8
Előszó a második könyvhöz _____	9
A 381-es konstantinápolyi zsinat utáni fejlemények _____	11
Az ún. antiochiai iskola _____	14
Az antiochiai hagyomány korai képviselői _____	14
Tarszoszi Diodorosz élete és teológiai jelentősége _____	17
Diodorosz művei és tanítása _____	19
Mopszvesztiai Theodorosz _____	23
Theodorosz művei és tanítása _____	29
Az alexandriai és az antiochiai hermeneutika összehasonlítása _____	29
Theodorosz írásmagyarázata _____	30
Theodorosz antropológiája és krisztológiája _____	33
Theodorosz úrvacsoratana _____	40
Joannész Khrüszosztomosz _____	42
Khrüszosztomosz teológiai jelentősége _____	50
Khrüszosztomosz szentháromságtana és krisztológiája _____	50
Keresztség és eredendő bűn Khrüszosztomosz felfogásában _____	53
A latin teológiai gondolkodás fejlődése 431-ig _____	57
Poitiers-i Hilarius élete és teológiai jelentősége _____	57
Hieronymus és a Vulgata _____	62
Milánói Ambrosius élete és tanítása _____	66
Aurelius Augustinus élete és jelentősége _____	69
Augustinus és a manicheizmus. <i>Az Isten városa</i> _____	74
Augustinus és a donatisták _____	77
<i>Excursus: A novatiánusok és donatisták rövid története</i> _____	77
A donatistákkal folytatott vita _____	82
Augustinus és Pelagius vitája _____	84
Alexandria és Antiochia nyílt krisztológiai konfliktusa _____	97
Alexandriai Kürillosz püspökségének első szakasza _____	97
Nesztoriosz Konstantinápoly pátriárkája lesz _____	100
A vita kezdete: istenszülő-e Mária? _____	101
Teológiai és egyházpolitikai csatározások _____	104
Szövetségesek és támogatók keresése _____	110
Roma locuta, causa finita? _____	111
A zsákutca: Kürillosz tizenkét anatómája _____	113

A két ellenfél a kortársak szemében: Edesszai Ibasz levele _____	120
Kürillosz és az antiochiaiak krisztológiájának összehasonlítása _____	122
A 431-es efézusi zsinat és következményei _____	123
Sikertelen egyezkedés a zsinat után. Az antiochiai formula _____	130
A 433-as kiegyezés. Az <i>Egységformula</i> _____	133
Az <i>Egységformula</i> teológiai üzenete _____	137
Újabb vita Diodorosz és Theodorosz körül _____	142
A monofizita vita _____	145
Küroszi Theodorétosz élete a monofizita vita kezdetéig _____	146
A 448-as konstantinápolyi zsinat és következményei _____	152
Flavianosz hitvallása _____	154
Az ortodox teológusok üldöztetése _____	157
A 449-es rablózsinat _____	160
Leó pápa és a <i>Tomus ad Flavianum</i> _____	161
A 449-es rablózsinat lefolyása és következményei _____	167
Váratlan fordulat: Theodosius halála _____	179
A 451-es kalcedoni zsinat _____	182
A zsinat összehívása és Leó pápa tekintélye _____	182
A kalcedoni zsinat fontosabb ülései _____	186
Az első ülés: Dioszkorosz kizárása _____	188
A második ülés: a hitvallások és a <i>Tomus</i> felolvasása _____	190
A harmadik ülés: Dioszkorosz letétele _____	192
A negyedik ülés: a <i>Tomus ad Flavianum</i> hivatalos elfogadása _____	193
Az ötödik ülés: a <i>Kalcedoni Hitvallás</i> megalkotása _____	194
A Kalcedoni Hitvallás és rövid magyarázata _____	197
<i>Excursus</i> : a hitvallás és a meghatározás rangsorolása _____	205
A hatodik ülés: a <i>Kalcedoni Hitvallás</i> ünnepélyes elfogadása _____	209
<i>Excursus</i> : a húsvét dátumának kérdése _____	210
A hetedik ülés: Jeruzsálem patriarkátusi rangjának rendezése _____	211
A nyolcadik ülés: Küroszi Theodorétosz rehabilitálása _____	212
A kilencedik és tizedik ülések: Edesszai Ibasz rehabilitálása _____	213
A további ülések rövid összefoglalása _____	215
A kalcedoni zsinat kánonjai _____	215
A 28. kánon: „az új Róma” növekvő tekintélye _____	217
A kalcedoni zsinat közvetlen utóhatása _____	219
Vita Leóval a 28. kánon felett _____	219
Dioszkorosz felemás elítélésének következményei _____	224
Leó pápa teológiai és egyházférfiúi tekintélye _____	227
Az atyák korának alkonya _____	233

Ajánlott irodalom _____	235
Elsődleges források – szövegkiadások _____	235
Másodlagos források _____	237
Név- és tárgymutató _____	246
Görög kifejezések mutatója _____	257
Bibliai hivatkozások mutatója _____	258
Ószövetség _____	258
Újszövetség _____	258

Rövidítések jegyzéke

- ACO – Acta Conciliorum Oecumenicorum, Series I, ed. E. Schwartz & J. Straub (Berlin: Walter de Gruyter, 1914–1984); Series II, ed. sub auspiciis Academiae Scientiarum Bavaricae (Berlin: Walter de Gruyter, 1984–)
- CSEL – Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1866–)
- DCB – William Smith – Henry Wace, szerk., *A Dictionary of Christian Biography*, (London: John Murray, 1911) – a munka online változata: <http://www.ccel.org/ccel/wace/biodict.html>
- DS – Heinrich Denzinger – Adolf Schönmetzer, *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, 33. kiadás (Freiburg: Herder, 1965)
- EEC – Everett Ferguson, ed., *Encyclopedia of Early Christianity*, 2nd edn (London: Garland, 1998)
- GCS – Die griechischen christlichen Schriftsteller (Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1945–)
- HE – *Historia ecclesiastica*: különböző szerzők (Euszebiosz, Szókratész Szkholasztikosz, Szozomenosz, Theodorétosz stb.) egyháztörténeti munkái
- NPNF – Henry Wace – Philip Schaff, szerk., *A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of The Christian Church*, 14 kötet (Oxford: James Parker, 1886-1900)
- ÓÍ – Ókeresztény írók sorozat (Budapest: Szent István Társulat, 1988–)
- ÓÍL – Vanyó László, *Ókeresztény írók lexikona* (Budapest: Szent István Társulat, 2004)
- PG – Migne, Jacques Paul, szerk., *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 161 kötet (Paris: 1857–1887)
- PL – Migne, Jacques Paul, szerk., *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, 221 kötet (Paris: 1844-1864)
- RSz – *Református Szemle*
- SC – Sources Chrétiennes (Paris: Cerf, 1942–)
- TLG – Thesaurus Linguae Graecae CD-ROM
- TU – Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur (Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1891–)

Előszó a második könyvhöz

„Első könyvemet írtam, Theofilus” – így indítja Lukács evangélista az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyvét. Ennek a könyvnek Lukács írásához csupán annyi köze van, hogy ez is folytatása valaminek,¹ és bizonyos értelemben ez is cselekedetekről szól. Olyanok szellemi és fizikai tetteiről, akik mind az apostolok tanítványainak tudták vagy képzelték magukat, noha egyikről-másikról néha kiderült, hogy nem tanulta meg elég jól a leckét. Nem ritkán bizony az erkölcsit sem. Ahogy előre haladunk az egyetemes keresztyén dogmatörténet évszázadaiban – immáron 381-től 451-ig, azaz a második ökumenikus zsinattól a negyedikig –, egyre világosabban érezzük, hogy a Szent Lélek vezetése nélkül minden emberi próbálkozás eleve kudarcra van ítélve. A különböző események kis részleteinek és bonyolult összefüggéseinek vizsgálata azonban elvezethet ahhoz a felismeréshez, hogy a mérhetetlen emberi gyarlóság ellenére, sőt nem egyszer annak felhasználásával az élet, a halál és a történelem Ura páratlan leckét kínál számunkra. A lecke azonban gyakran nem valami rajtunk kívüli eseményre vagy tananyagra vonatkozik.

„Quid rides? Mutato nomine de te fabula narratur” – hangzik Horatius figyelmeztetése a *Szatírák* első könyvéből.² Talán az a legneveltségesebb, hogy nagyon nehezen döbbenünk rá: az atyák története – a másfél évezrednél hosszabb idői távolság ellenére – a legutolsó, teljesen jelentéktelennek tűnő fordulatig rólunk szól. Rólunk, akik szívesen vagyunk büszkék *önmagunkra*, ha elődeink adott esetben helyesen cselekedtek, de ugyanolyan készséggel okoljuk *őket*, ha netán tévedtek valamiben. És még ebben is őket utánozzuk, hiszen az emberi gyarlóságnál csak a mi Urunk kegyelme nagyobb. Tőle várja alábbi tévedéseieért a bocsánatot e könyv szerzője is. Amit helyesen írtam, hadd szolgálja Isten dicsőségét; amit pedig helytelenül, azt se feledd, kedves olvasó: emlékezz rá elrettentő példaként.

„Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk” – üzenik a kalcedoni atyák, akiket császári parancs szólított fel arra, hogy a hit dolgában érthető magyarázattal hozakodjanak elő. Az élet tanítómestere segítségével érthetjük meg, milyen komoly haszna volt Markianosz császár intézkedésének, aki nem engedte, hogy a 449-es rablózsinat főszereplői már az V. század közepén mintegy magánvállalkozássá züllesszék az Anyaszentegyházat. Aki lehorgonyzott

¹ Ld. Pásztori-Kupán István, *Követvén a szent atyákat. Az ógyház dogmatörténete 381-ig* (Kolozsvár: Napoca Star – PTI, 2009).

² „Mit nevezsz? Ha a nevet megváltoztatom, a mese rólad szól.” Quintus Horatius Flaccus, *Sermones* I, 69–70.

Dioszkoroszék mellett, szembe kellett néznie azzal, hogy döntése nemcsak teológiai, hanem erkölcsi is. Mások véleménye szerint a *Kalcedoni Hitvallást* egy lónak köszönhetjük: nevezetesen annak a paripának, amely 450. július 26-án ledobta a hátáról II. Theodosius császárt, a monofiziták táborának pártfogóját. Ezt a dilemmát végérvényesen sem ez a könyv, sem más könyvek nem tudják teljesen feloldani. Arra kell hát bízunk a döntést, aki a királyliszéken ülve az örökkévalóságból gazdálkodik.

Munkám elkészítéséhez szerető családomtól percenként és óránként lopkodtam össze az időt. Megjobbításán sokan fáradoztak, akiknek ezennel köszönetet mondok: feleségemnek, Zitának és gyermekeimnek, Zsófiának és András Nimródnak mindent felülmúló türelmükért; szüleimnek, Pásztori-Kupán István Gergelynek és Máriának a biztatásért és a nélkülözhetetlen figyelmes olvasásért; korrektoraimnak, Adorjáni Máriának és Somfalvi Editnek a legapróbb hibák gondos kijavításáért; Adorjáni Zoltán és Buzogány Dezső tanárainknak és szolgatársainknak a görög és latin szövegek ellenőrzéséért; Papp György kedves tanítványomnak a mutatók és a bibliográfia elkészítésében nyújtott segítségéért.

A nagy krisztológiai viták korszakának tanulmányozásához pedig hadd álljon itt útmutatóul az apostol figyelmeztetése: „És az Istennek békessége, mely minden értelmet felülhalad, meg fogja őrizni szíveiteket és gondolataitokat a Krisztus Jézusban” (Fil 4,7).

Kolozsvárott, 2010. adventjében,

Pásztori-Kupán István

A 381-es konstantinápolyi zsinat utáni fejlemények

A 381-es konstantinápolyi második egyetemes zsinat résztvevőinek írásos kérésére Theodosius már 381. július 30-án jóváhagyta az ott hozott döntéseket, ugyanakkor pedig parancsba adta, hogy minden helyi egyháznak közösségre kell lépnie azokkal a püspökökkel, akik az Atya, a Fiú és a Szent Lélek egy méltóságában, hatalmában, dicsőségében és egységében hisznek. A császári rendelet alapján a következő püspökök tekintendők ortodoxoknak: Konstantinápolyi Nektáriosz, Alexandriai Timotheosz, Laodikeiai Pelagius (Pelagiosz, Szíriában),³ Tarszoszi Diodorosz, Ikoniumi Amphilokhosz, Antiochiai Optimus (Pisidiában), Caesareai Helladiosz (Baszileiosz utóda), Meliténei Otreiosz, Nüsszai Gergely, Szkítiai Terentiosz⁴ és Markianopoliszi (ma Veliki Preszlav, Bulgária) Martüriosz.⁵

A nyugati egyház szemében a 381-es konstantinápolyi szinódus gyakorlatilag soha nem emelkedett a 325-ös niceai zsinat rangjára. Leginkább a Konstantinápolyt új Rómának nevező harmadik kánon ellen merültek fel kifogások. A Nyugat nem nézte jó szemmel azt sem, hogy Meletiosz halála után a zsinat nem tartotta tiszteletben a korábbi egyezséget, és Flavianosz személyében új püspököt adott Antiochiának, ekként meghosszabbítva az ún. meletióanus szakadást.⁶ A 382-es konstantinápolyi zsinatnak – melyen nagyjából ugyanazok a püspökök vettek részt, akik a 381-es zsinaton is jelen voltak – a nyugatiakhoz intézett levele ezért is tartalmazta az „ökumenikus zsinat” (οἰκουμενικὴ σύνοδος) kifejezést.⁷

Róma püspökei – köztük Nagy Leó pápa – még évtizedek, sőt századok múlva is fenntartásokkal viszonyultak a konstantinápolyi zsinathoz, és megkülönböztették a hitvallási kérdéseket a kánonoktól.⁸ A hitbeli megnyilatko-

³ Nem tévesztendő össze Augustinus ellenfelével, az ír származású Pelagius szerzetessel.

⁴ Terentiosz a Fekete-tenger partján fekvő Tomis (a mai Konstanca) püspöke volt. Ld. Szozomenosz, *HE* 7, 9. Vö. Karl Joseph Hefele, *A History of the Christian Councils*, ford. William Clark, 5 kötet (Edinburgh: T&T Clark, 1872–1896), II, 370 (a továbbiakban: Hefele, *Councils*).

⁵ Ld. a Nagy Konstantin uralkodásától II. Theodosiusig kiadott császári rendeleteket: *Codex Theodosianus* 16, 1, 3. <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm#11> (megnyitva: 2010. március 17.).

⁶ Szókratész, *HE* 5, 5; Hefele, *Councils*, II, 345–347; Pásztori-Kupán István, *Követvén a szent atyákat. Az óegyház dogmatörténete 381-ig* (Kolozsvár: Napoca Star – PTI, 2009), 174 (a továbbiakban: Pásztori, *Követvén*).

⁷ Theodoréosz, *HE* 5, 9 (TLG: 293, 21). Pásztori, *Követvén*, 178.

⁸ Ld. pl. I. (Nagy) Leó pápa, 106. *levél Anatolioszhoz* PL 54, 1001–1010. Vö. Hefele, *Councils*, II, 371. Ld. alább a kalcedoni zsinat tárgyalásánál.

zások tekintetében Vigilus (?–555) és II. Pelagius (?–590) pápák nyomán végül I. (Nagy) Gergely pápa (kb. 540–604) a négy ökumenikus zsinatot a négy evangéliumhoz hasonlítja.⁹ A keleti egyházban a hitvallás formális elismerése a 451-es kalcedoni zsinaton történt meg, noha a pápai legátusok a konstantinápolyi 3. kánon megerősítése, azaz a kalcedoni 28. kánon ellen ekkor is tiltakoztak.

381-ben Nyugaton is két zsinatra került sor. Az elsőt Valerianus vezetésével Aquileiában tartották, ahol arianizmus vádjával letették Palladiust, Secundianust és Attalust. A zsinat résztvevői arra kérték az uralkodókat, Gratianust, II. Valentinianust és Theodosiust, hogy ne engedélyezzék a photiniánusok sirmiumi¹⁰ összegyülekezéseit. Ursinus ellenpápa vádaskodásaival szemben védelmükbe vették Damasus pápát, közbenjártak Antiochiai Pál és Alexandriai Timotheosz érdekében, és felvetették az Alexandriába összehívandó nagy zsinat gondolatát.

A szintén 381-ben tartott milánói zsinaton Ambrosius elnökölt. A résztvevők itt is kifejezték abbéli óhajukat, hogy egyetemes zsinatot kellene összehívni – ezúttal Rómába – a szakadások, köztük a meletiánus szakadás megszüntetése érdekében. Sürgették az apollinarista tanok kivizsgálását, ugyanakkor hangsúlyozták az apollinaristák meghallgatásának szükségességét. Kifogásolták Flavianosz, Nektáriosz, sőt Nazianzoszi Gergely püspökké választását is.¹¹

A fentiek következtében Theodosius újból egyetemes zsinatot hívott össze, de nem Alexandriába vagy Rómába, hanem ismét Konstantinápolyba. Erről a 382-ben tartott zsinatról, annak teológiai és kánonjogi jelentőségéről már beszámoltunk.¹² A keleti püspökök a római zsinatról való távolmaradásuk okainak bemutatása mellett a nyugatiaknak küldött levélben védelmeztek Nektáriosz és Flavianosz megválasztását.

A 382-es római zsinaton, melynek jegyzőkönyvei nem maradtak ránk, jelen volt Damasus pápa, Ambrosius, Hieronymus, Szalamiszi Epiphánosz és Antiochiai Pál is. A zsinat egyik legfontosabb döntése az apollinarizmus elítélésére vonatkozott. Damasus megbízásából Hieronymus hitvallási formulát is szerkesztett, melyet a terv szerint az apollinaristák kiközösítés terhe mellett kellett volna aláírjanak. A szöveg Jézus Krisztusról, mint „isten/úri

⁹ Ld. Nagy Gergely, *Levelek*, I. könyv, 25. levél PL 77, 468–479 (478).

¹⁰ Sirmium a mai Vajdasághoz tartozó Szerémség területén fekvő Szávaszentdemeter (szerbül: Sremska Mitrovica) ókori neve.

¹¹ Vö. Hefele, *Councils*, II, 375–378.

¹² Pásztori, *Követvén*, 175–178.

emberről” (*homo dominicus*) beszél.¹³ Noha a formula kétségtelenül Krisztus valóságos emberségét akarta kidomborítani, és Hieronymus maga nem volt ariánus, az apollinaristák irtóztak az értelmezésben rejlő adopcionista lehetőségektől. A zsinat egyik fontos dokumentuma szerint a püspöki székek rangsora a következő: első helyen Róma, mint Péter székhelye; ezt követi Alexandria, amelyet Péter tanítványa, Márk evangélista alapított. A harmadik helyen Antiochia áll, ahol Rómába menetele előtt Péter szolgált, és ahol először nevezték a tanítványokat keresztyéneknek.¹⁴

Szozomenosz beszámolója alapján arra következtethetünk, hogy Róma egy ideig elkülönült Tarszoszi Diodorosztól és Bereai Akakiosztól, mivel ők iktatták be tisztségébe Flavianoszt, Meletiosz utódát.¹⁵ A béke csupán később állt helyre, miután a nyugatiak világosabb képet kaptak a keleti fejleményekről.

Az ariánusok és a pneumatomakhusok újabb támadásainak láttán Theodosius 383-ban is zsinatot hív össze Konstantinápolyba. Nektáriosz pátriárka Ageliosz novatiánus püspökhöz fordul tanácsért: hogyan lehetne megoldani a tanításbeli különbségeket? Az ortodoxokkal rokonszenvező Ageliosz végül a teológiai és filozófiai műveltségű Sziszinniosz felolvasó javaslata mellett dönt: nem vitát kezdeményeznek, hanem megkérdezik az ariánusoktól, hogy tisztelik-e az ariánus szakadás előtt élt atyákat? Miután erre igennel válaszoltak, Nektáriosz feltette a következő kérdést: Elismerik-e, hogy ezek az atyák az igaz hit megbízható tanúbizonyságai? A kérdés nyomán vita támadt, nemcsak az ariánusok és az ortodoxok között, hanem egyazon táboron belül is. A császár bosszúsan látta, hogy az újabb találkozás nem vezet eredményre. Minden csoporttal külön hitvallást fogalmaztattott, majd visszavonult. Az ortodox csoportot Nektáriosz és Ageliosz, az ariánusokat Démophilosz, a pneumatomakhusokat Küzikoszi Eleusziosz, az anomoianusokat pedig Eunomiosz képviselte. A császár végül csak az ortodox hitvallást fogadta el.¹⁶ A fentiek közül csak Eunomiosz hitvallása maradt fenn Nüsszai Gergely cáfolatának szövegében. A zsinaton ismét szóba került az antiochiai egyház megosztottságának kérdése, de mivel egyes képviselők Flavianoszt, mások Pált támogatták, megegyezés ebben az ügyben sem született.¹⁷

¹³ Hefele, *Councils*, II, 381.

¹⁴ Damasus, *De explanatione fidei, Ex concilio urbus Romae sub Damaso papa* PL 13, 374–376. Ld. alább a kalcedoni zsinat 28. kánonjáról szóló fejezetet.

¹⁵ Szozomenosz, *HE* 7, 11.

¹⁶ Szókratész, *HE* 5, 10.

¹⁷ Hefele, *Councils*, II, 382–383.

Theodorosz úrvacsoratana

Katekétikai homíliái alapján röviden összefoglalható Theodorosz úrvacsoratana is. A szentség kapcsán kifejezetten hangsúlyozza, hogy Jézus Krisztus a kenyérről és a borról, mint az ő testéről és vérééről beszél. A szimbolikus értelmezés tehát elvetendő:

Helyesen cselekedett tehát, hogy amikor a kenyeret adta, nem azt mondta: „ez az én testem jelképe”, hanem: „ez az én testem”. Hasonlóképpen, mikor a poharat nyújtotta, nem így szólt: „ez az én vérem jelképe”, hanem: „ez az én vérem”. Azt akarta ugyanis, hogy miután ezek [az elemek] részesültek a kegyelemben és a Lélek jövetelében, ne a természetük szerint tekintsünk rájuk, hanem úgy vegyük azokat, mint amelyek a mi Urunk teste és vére. Nem szabad [...] úgy tekintennünk ezekre az elemekre, mint pusztán kenyérré és pohárrá [borra], hanem mint Krisztus testére és vérére.¹²⁵

A fentiekkel egybehangzóan ugyanezt fejti ki töredékekben fennmaradt *Máté-kommentárjában* is, mikor így fogalmaz:

Οὐκ εἶπεν τοῦτο ἐστὶν σύμβολον τοῦ σώματος μου καὶ τοῦτο τοῦ αἵματος μου, ἀλλὰ τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμά μου καὶ τοῦτο τὸ αἷμά μου, διδάσκων ἡμᾶς μὴ πρὸς τὴν φύσιν ἀφορᾶν τῶν προκειμένων, ἀλλὰ διὰ τῆς γενομένης εὐχαριστίας ἐπ' αὐτοῖς αὐτὰ ἐκείνα εἶναι πιστεύειν, ὧν δὴ καὶ τὰ σύμβολα πληρουμένοις.	Nem azt mondta: „ez az én testem jelképe, ez pedig az én véremé”, hanem: „ez az én testem és ez az én vérem”. Ezzel arra tanít minket, hogy ne az előttünk lévő [elemek] természetére tekintsünk, hanem a hálaadás megtörténte által azoknak higgyük őket, amelyekkel maguk a jegyek is nyilvánvalóan telítődtek. ¹²⁶
---	--

Az úrvacsora jegyei tehát a Szent Lélek alászállása révén válnak Krisztus testévé és vérévé.¹²⁷ Ezért az alászállásért imádkozik a szolgálatot végző lelképásztor.¹²⁸ Theodorosz gondolata itt egybecseng Athanasziosznak *A megkereszteltekhez* intézett prédikációjával, amelyben a híres alexandriai tanító így fogalmazott:

Miután a nagy és csodálatos imádságok végbementek, a kenyér testté, a pohár pedig a mi Urunk Jézus Krisztus vérévé lesz. [...] A nagy

¹²⁵ *Katekétikai homília*, 5. Idézi Quasten, *Patrology*, III, 420.

¹²⁶ Staab, *Pauluskommentar aus der griechischen Kirche*, 106 (TLG).

¹²⁷ *Kat. hom.*, 5, 76. Vö. uo. 16, 110; 86 stb. Vö. Quasten, *Patrology*, III, 421.

¹²⁸ A Szent Lélek alászállásáért mondott imádságot mindmáig *epiklézisnek* nevezik.

imádságok és szent könyörgések felküldése után az Ige alászáll a kenyérbe és a pohárba, és az ő teste lesz.¹²⁹

A Lélek alászállása után Theodorosz is úgy tekint a jegyekre, mint amelyek „halhatatlanok, romolhatatlanok és szenvedéstől mentesek, mint amilyen az Úr teste is volt a feltámadás után”. A megtört kenyérral a pap a kereszt jelét rajzolja a bor felett, a borral pedig ugyanezt cselekszi a kenyér felett: ezáltal jelzi, hogy mindez a mi Urunk szenvedésére és halálára való emlékezés.¹³⁰

Noha csak kis részt kapunk a kenyérből és a borból, abban a kis részecskében Krisztust magát vesszük egészen.¹³¹ Ennek magyarázatául szerzőnk a következő bibliai érvet hozza fel:

Mindenikünk csak kis részt vesz magához, de hisszük, hogy abban a kis részben őt magát kapjuk egészen. Hiszen valóban furcsa volna, hogy míg a vérfolyásos asszony az ő köntöse szegélyének megérintésével – amely még csak nem is része az ő testének, csupán az ő köntöse – isteni ajándékban részesült [Mk 5,25–34], eközben mi ne hinnénk, hogy testének egy darabjában nem egészen vesszük őt.¹³²

* * *

Theodorosz személyének 553-as kiátkozása – melyet egy évszázaddal korábban sem az őt tisztelő II. Theodosius, de még teológiai ellenfele és ádáz ellensége, Alexandriai Kürillosz sem mert kimondani – Jusztiniánosz császár vaskezű intézkedése révén végül megtörtént. Az esemény „alapjaiban rázta meg az egyetemes egyházat”.¹³³ A Nyugat, és különösen Afrika keresztyén vezetői hosszú időn keresztül erőteljesen tiltakoztak az efézusi és főleg a kalcedoni zsinat tekintélyének aláásása, valamint az egyházzal békében elhunytak emlékének meggyalázása ellen. A híres *Három fejezetről* szóló vita kapcsán egyik elemző találóan mondta, hogy több kötetre rúgott, mint ahány sort megérdemelt volna.¹³⁴

¹²⁹ PG 26, 1325. Vö. Pásztori, *Követvén*, 100–101.

¹³⁰ *Kat. hom.*, 6.

¹³¹ *Kat. hom.*, 6.

¹³² *Kat. hom.*, 6. Idézi Quasten, *Patrology*, III, 421.

¹³³ H. B. Swete szavai szerint: „This condemnation of Theodore and his two supporters shook the fabric of the Catholic church.” *DCB*, 968.

¹³⁴ „The violent controversy of the Three Chapters [...] has filled more volumes than it was worth lines.” Ld. Philip Schaff, *History of the Christian Church*, 7 kötet (New York: C. Scribner, 1889), III, 770. Blomfield Jackson, *The Ecclesiastical History, Dialogues and Letters of Theodoret*, NPNF III (New York: Christian Literature Publishing, 1892), 13.

Augustinus teológiáját alapvetően meghatározta a donatistákkal folytatott vita. A *keresztségről a donatisták ellen* című munkájában olyan szentségtant dolgozott ki, melynek érvényessége nem a pap életszentségétől függ, hanem magától Krisztustól, hiszen ő a sákramentumok szerzője. A sákramentum tehát akkor is hatékony, ha a pap erkölcsi értelemben méltatlan tiszttségére.²⁴¹ Ez a gondolat a XVI. századi protestáns szentségtan egyik kulcsmeghatározása – természetesen azzal együtt, hogy az Isten szolgájához méltatlan életet élő lelkipásztor ezáltal semmiképpen nem nyer eleve felmentést.

A donatista vita a küzdő és ebben a világban tökéletességet nélkülöző egyház (*ecclesia militans*) képével gazdagította a keresztyén teológiai gondolkodást. Ez a küzdelem – melyet még az Anyaszentegyház meghatározásával foglalkozó Heidelbergi Káté 54. kérdése is tartalmaz – csak a végidőkben szűnik meg: így az egyház a maga tökéletességét is csak akkor érheti el. E pozitív teológiai fejlemény ellenére el kell ismernünk, hogy a donatisták V. századi üldözése mintául és alapul szolgált a későbbi korokban a másként gondolkodó kisebbség véleményének erőszakos visszaszorításához.²⁴² A donatisták elleni szigorú császári intézkedések következtében táboruk megritkult, és noha a vandál támadások idején valamivel szorosabban kötődtek az egyházhoz, közösségük a VII. századig fennmaradt.

Augustinus és Pelagius vitája

Noha a manicheista és a donatista viták már kellőképpen megalapozták tanítói tekintélyét, Augustinus nevét leginkább mégis Pelagius ír szerzetessel és követőivel folytatott disputája tette híressé. Ez eredményezte az eredendő bűnről, a szabad akaratról és az eleve elrendelésről szóló tanítás bizonyos fokú letisztulását. A kétféle nézőpont világosabb megértése érdekében röviden áttekintjük Pelagius életútját és tanítását is.

Pelagius 350/354 körül született. Nevének jelentése: tengerentúli, szigetországbeli.²⁴³ Származása felől a szakirodalomban egy ideig megoszlottak a vélemények: a kortársak visszaemlékezései alapján többnyire brit szerzetesnek tartották. Augustinus úgy különbözteti meg egy másik Pelagiustól, hogy azt állítja: „britnek neveztetett” (*Britonem fuisse cognominatum*).²⁴⁴ A kor-

²⁴¹ Vö. *EEC*, 151.

²⁴² A korábban lezajlott mauritániai parasztháború körüli és utáni eseményekről – melyet az augustinusi „*compelle intrare*” elvvel későbbben azonosuló egyház is helyeselt – nemcsak az albigensek, a valdensek, a husziták vagy éppen a reformátorok üldözése juthat eszünkbe, hanem sajnós Luthernek a Müntzer-féle „rabló paraszt hordák” elleni röpirata is.

²⁴³ A görög *πέλαγος* szó tengert, a *πελάγιος* pedig „tengeri”-t, tengerről érkezőt jelent.

²⁴⁴ Augustinus, 186. *levél* PL 33, 816.

társ történetíró, a hispániai Paulus Orosius presbiter így emlékezik róla: „a mi britünk” (*Britannus noster*).²⁴⁵ Marius Mercator szerint: „Pelagius, a brit nemzetbeli szerzetes” (*Pelagium gente Britannum monachum*).²⁴⁶ A fenti szerzők hivatkozásait a kutatók annyira egyértelműnek vették, hogy a XVII. században az angol származású írországi püspök, James Ussher (1581–1656) egyháztörténeti munkájában még azt is tudni véli, hogy Pelagius eredeti (természetesen angol) neve Morgan volt.²⁴⁷

Az efféle feltételezéseket a „legcsodálatosabb meséknek” (wunderbarsten Fabeleien) nevező Heinrich Zimmer azonban Hieronymus tanúsága alapján minden kétséget kizáróan igazolta, hogy Pelagius ír származású volt.²⁴⁸ Hieronymus, a nagy ellenfél *Jeremiás-kommentárja* első könyvének bevezetőjében ugyanis „a legostobább, és a skót [értsd: ír] kásával megterhelt” szerzőként beszél Pelagiusról.²⁴⁹ A mindmáig ír nemzeti eledelnek számító zabkása, illetve a rozs és zab keverékéből készült kása (porridge, oatmeal) kigúnyolásával Hieronymus egyértelműen ellenfele vérségi származását ócsárolja. A *Jeremiás-kommentár* harmadik könyvének előszavában még világosabban fogalmaz: „származása szerint a skót [ír] nemzetből való, a britek szomszédságából”.²⁵⁰ Hieronymus tehát tudja, hogy a kortársak által egyszerűen „britnek”, tehát a szigetvilágból érkezőnek titulált ellenfél származására nézve nem brit, hanem a britek szomszédságában élő írek sarja.

Pelagius származását nem valamiféle modern ír nemzeti büszkeség szempontjából kell tisztáznunk. Elsősorban azért van erre szükség, hogy őt valóban a saját ír-kelta hagyománya alapján próbáljuk megérteni, annál is inkább, mivel az írek híres térítője, szent Patrick kortársáról van szó. Ez a hagyomány ugyanis egyrészt nagyon sok tekintetben különbözött a nyugati latin tanítástól és gyakorlattól, másrészt több szempontból közelebb állt a keletiek (görögök, szírek, szkíták) felfogásához. Éppen ezért nem véletlen, hogy később a Rómából száműzött pelagiánusokat Keleten szívesen fogadták. Ennek az életfelfogásnak szerves része volt a személyes életszentség

²⁴⁵ Paulus Orosius, *Liber apologeticus contra Pelagium de arbitrii libertate*, 12, 3. Idézi James Ussher, *Britannicarum ecclesiarum antiquitates* (Dublin: 1639), 461. A mű újabb, szintén latin nyelvű kiadása: Charles Richard Elrington, *The Whole Works of the Most Rev. James Ussher, D. D.*, 17 kötet (Dublin: Hodges and Smith, 1847–1864), V.

²⁴⁶ Marius Mercator, *Commonitorium adversus haeresim* 2; PL 45, 1681.

²⁴⁷ „Patrio nomine Morgan dictum fuisse aiunt.” *The Whole Works of Ussher*, V, 252.

²⁴⁸ Heinrich Zimmer, *Pelagius in Irland*, Texte und Untersuchungen zur patristischen Litteratur (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901), 18–20.

²⁴⁹ „Stolidissimus, et Scotorum pultibus praegravatus”. PL 24, 682. A korabeli szerzők a kelta eredetű íreket következetesen *Scotus*oknak nevezték.

²⁵⁰ „Habet enim progeniem Scoticae gentis, de Britannorum vicinia”. PL 24, 758.

megkövetelése, illetve az egyén és Isten egymástól elválaszthatatlan kapcsolatának a magától értetődő feltételezése. Ennek nyilvánvaló nyomait nemcsak az ír katolikusoknál, hanem a szkítautód népek gondolkodásában, így a magyar keresztyén néphagyományban is felfedezhetjük.

Pelagius neveltetésére csupán annak eredményeiből következtethetünk. Hieronymus gúnyos megjegyzése e tekintetben nem állja meg a helyét. Augustinus ellenfele a kor szintjéhez képest valóban magas műveltséggel rendelkezett. Alapos teológiai felkészültsége mellett nemcsak latinul, hanem – éppen Augustinusszal ellentétben – görögül is folyékonyan beszélt.²⁵¹

390 körül már Rómában találjuk, ahol a sok reformszellemű aszketikus közösség egyikének vezetője.²⁵² Az önmegtartóztatással egybekötött lelkiesség komolyan vételével és gyakorlásával eleve más élettapasztalatot szerzett, mint Augustinus, aki – teológiai bírálata ellenére – szintén osztatlan elismeréssel beszélt róla. *A bűnösök érdemeiről, bocsánatáról és a gyermekkeresztségről* című, 412-ben keletkezett munkájának harmadik kötetében Hippo Regius püspöke a következőképpen jellemzi Pelagiuszt:

<p>Verum post paucissimos dies legi Pelagii quaedam scripta, viri ut audio sancti, et non parvo propectu christiani.</p>	<p>Éppen az elmúlt napokban olvastam néhány írását Pelagiusnak, aki, mint hallottam, szent férfiú és nem kevés előmenetele van a keresztyén életben.²⁵³</p>
--	--

Pelagiuszt, aki egyébként nem pap, hanem világi teológus volt,²⁵⁴ az a komoly szándék tartotta Rómában, hogy a külső vallásosságban kimerülő laza erkölcsű római életmóddal szemben segítsen megszilárdítani a következetes keresztyén életvitelt.²⁵⁵ Ő nemcsak vágyakozott a megtisztulásra, mint az ún. manicheista korszakában lévő Augustinus, hanem valóban gyakorolta azt a hazuról hozott életformát, amelyben egyáltalán nem volt helye az „adj nekem tisztaságot és önmegtartóztatást, de – még ne!” típusú fohászokodásoknak. Augustinust saját élettapasztalata megtanította arra, hogy önmagáról Is-

²⁵¹ Johann Lorenz Mosheim, *Institutionum historiae ecclesiasticae antiquae et recentioris* (Helmstadii: Christianum Fridericum Weygand, 1755); angol nyelvű kiadása: Johann Lorenz Mosheim, *Institutes of Ecclesiastical History*, ford. James Murdock, 3 kötet (New Haven: Maltby, 1832), I, 442.

²⁵² *EEC*, 887.

²⁵³ Augustinus, *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum* 3, 1. PL 44, 185. A szöveg értelme szerint Pelagiuszt akár „nem fiatal”, tehát hitben előrehaladott keresztyénnek lehet tekinteni.

²⁵⁴ Mind Paulus Orosius, mind Zosimus pápa laikusként beszél Pelagiusról. Vö. *DCB*, 820.

²⁵⁵ *EEC*, 820.

tentől elszakítottan is gondolkozzék. Pelagius nem részesült ilyen „szemléltető oktatásban”. Kettejük teológiai küzdelme idején Pelagius már idős ember volt: életművének ránk maradt töredékei pedig többnyire nem arról szólnak, amit a későbbiekben *pelagianizmus* címen megbélyegeztek.

Rómában a szintén ír származású, ügyvédből szerzetessé vált Caelestius volt Pelagius közeli barátja és követője. Massiliai Gennadius azt írja róla, hogy fiatalkorában, mielőtt Pelagius tanításához csatlakozott, szüleinek három levelet is írt a szerzetesi életről, amelyek az Istenre vágyakozók számára szükséges erkölcsi tanácsokat tartalmazták. Gennadius hangsúlyozza, hogy e rövid művekben semmi nyoma nincs a későbbi (pelagiánus) tévelygésnek, mivel a szerző azokat teljesen „az erények bátorításának” (*ad virtutis incitamentum*) szentelte.²⁵⁶ A 431-es efézusi zsinat első és negyedik kánonja Caelestius neve alatt ítélte el a pelagianizmust. A 411-ben vagy 412-ben tartott karthágói zsinaton Caelestiusnak a következő, Paulinus milánói diakónus által összeállított vádpontok ellen kellett védekeznie:

1. Adam mortalem factum, qui sive peccaret, sive non peccaret, morturus fuisset.	1. A halandónak teremtett Ádám, akár bűnt követett volna el, akár nem, meghalt volna.
2. Peccatum Adae ipsum solum laesit, non genus humanum.	2. Ádám bűne csak öneki ártott, nem az [egész] emberi nemnek.
3. Parvuli qui nascuntur in eo statu sunt, in quo fuit Adam ante praevaricationem.	3. Az újszülöttek ugyanabban az állapotban vannak, mint amelyben Ádám volt a bűneset előtt.
4. Neque per mortem vel praevaricationem Adae omne genus hominum moriatur, nec per resurrectionem Christi omne genus hominum resurget.	4. Nem az egész emberi faj hal meg Ádám halála vagy bűnbeesése miatt; mint ahogyan nem az egész emberi faj támad fel Krisztus feltámadása által. ²⁵⁷
5. Lex sic mittit ad regnum caelorum quomodo et Evangelium.	5. A törvény éppen úgy a mennyek országába vezet, mint az evangélium.

²⁵⁶ Gennadius, *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* 44; PL 58, 1083–1084.

²⁵⁷ Ti. ahogyan Ádám halált szerző bűne nem hat ki a teljes emberi nemre, úgy Jézus feltámadása sem érinti egyetemesen a teljes emberiséget.

6. Et ante adventum Domini fuerunt homines impeccabiles, i.e. sine peccato. 6. Már az Úr jövele előtt is voltak bűntelen, azaz bűn nélküli emberek.²⁵⁸

A fentieket gyakran a pelagiánus eretnokség alaptételeinek tekintik, noha nem bizonyítható, hogy szó szerint ebben a formában Pelagiustól származtak volna. Marius Mercator, akinek a feljegyzéséből ismerjük a fenti vádpontokat, Caelestiust „Pelagius tanítványának és hallgatójának” (*discipulus et auditor Pelagii*) nevezi. Egy másik, *Feljegyzések Aeclanumi Julianus írásaihoz* című munkájában azt is hozzáteszi, hogy Caelestius, Pelagius oktatója folytán annak istentelenségét még vegyítetlenebbül fogadta be, és „esztelenségének hihetetlen szóbőséggel” sokakat ennek az eretnokségnek a résztvevőjévé és bűntársává tett.²⁵⁹ Mercator szavahihetősége és szöveghű pontossága nemcsak Theodorosz, hanem, mint látni fogjuk, Nesztoriosz kapcsán is megkérdőjelezhető. Érdekes, hogy amikor ugyanezeket a vádpontokat e másik művében felsorolja, a kisebb-nagyobb szövegváltoztatások mellett egy egészen új elemet is beiktat, amely így hangzik:

Infantes, etiamsi non baptizentur, habent vitam aeternam. Az újszülötteknek akkor is örök életük van, ha nem keresztelik meg őket.²⁶⁰

Ez a kérdés azért érdekes, mert ezáltal Pelagius megelőlegezi az ún. szükségkeresztséget hirdető középkor (nevesen Aquinói Tamás) tanításával szemben kialakult azon reformatori álláspontot, miszerint a kereszteleetlenül meghalt gyermekek nem esnek el eleve az üdvösségtől. A vízzel való külső leöntést ugyanis meg kell különböztetni a Lélek keresztségétől, amely adott esetben követheti a vízzel való leöntést (mint Jézus megkeresztelésekor), de meg is előzheti azt (ahogyan pl. Cornelius háznépének esetében történt). Augustinusnál éppen a keresztség válik az eredendő bűn elmosatásának jegyév, melyre később – tévesen – a szükségkeresztség dogmája is ráépült.

Augustinus és Pelagius 410 utáni összekülönbözésének első jelét éppen az előbbi örökítette meg *Az állhatatosság ajándéka* című munkájában.²⁶¹ A történet szerint Augustinus egyik barátja, aki püspök is volt, Pelagius jelen-

²⁵⁸ Ld. Marius Mercator, *Commonitorium super nomine Caelestii* (Emlékeztető Caelestius nevére) 1; PL 48, 69–70. Vö. Hefele, *Councils*, II, 447.

²⁵⁹ Marius Mercator, *Subnotationes in verba Juliani* (Feljegyzések Aeclanumi Julianus írásaihoz) PL 48, 113–116.

²⁶⁰ PL 48, 115.

²⁶¹ Ld. Augustinus, *De dono perseverantiae* 53; PL 45, 1026.

létében a következő rövid imát idézte a *Vallomásokból*: „Add, amit parancsolsz, és parancsold, amit akarsz”.²⁶² E szavak állítólag nagyon felkavarták Pelagiust, aki majdnem összeveszett a *Vallomásokat* idéző püspökkel. Az volt a benyomása, hogy Augustinus az embert csupán bábnak tekinti a teremő Isten kezében. Az epizód leírását követő részben Augustinus először saját megtérésének legfontosabb mozzanataira hivatkozik:

Quid vero primitus et maxime Deus iubet, nisi ut credamus in eum? Et hoc ergo ipse dat, si bene illi dictum est: Da quod iubes. Et in eisdem etiam libris quod de mea conversione narravi, Deo me convertente ad eam fidem, quam miserima et furiosissima loquacitate vastabam, nonne ita narratum esse meministis, ut ostenderem me fidelibus et quotidianis matris meae lacrymis ne perirem fuisse concessum?

Ugyan mit parancsol Isten első-sorban és leginkább, ha nem azt, hogy higgyünk Őbenne? Ezt tehát ő maga adja, ha néki helyesen mondjuk: „Add, amit parancsolsz.” Továbbá, ugyanazokban a könyvekben, ahol megtérésemről azt mondtam: Isten térített meg arra a hitre, melyet a legnyomorultabb és legdühödtőbb szószátyársággal pusztítottam, nem emlékszel, hogy az elbeszélés során kimutattam: édesanyám hűséges és naponkénti könnyeiért adatott meg, hogy el ne vesszek?²⁶³

Ubi utique praedicavi, non solum aversas a recta fide, sed adversas etiam rectae fidei, Deum sua gratia ad eam convertere hominum voluntates. De proficiente porro perseverantia quemadmodum Deum rogaverim, et scitis, et potestis recensere cum vultis.

Ott hangsúlyoztam, hogy Isten az ő kegyelmével igaz hitre vezette az emberek akarátát, amely nem csupán elfordult attól, hanem éppen ellene fordult annak. Továbbá tudod, és ha akarsz, meg is vizsgálhatod, miképpen kértem Istent az állhatatosságban való előrehaladásomért.²⁶⁴

E nélkülözhetetlen és egyben üzenetértékű életrajzi betét után következik a két nézőpont közötti különbségek rövid kifejtése. Nyilvánvaló, hogy Augustinus nem pusztán általános értelemben érvel, azaz nem elméleti típusú teológiát folytat. Éppen ellenkezőleg: Isten előre tudásáról (*praescientia*)

²⁶² „Da quod iubes et iube quod vis”. Augustinus, *Vallomások* 10, 29; 10, 31 és 10, 37.

²⁶³ Vö. *Vallomások* 3, 11–12 és 9, 8.

²⁶⁴ Augustinus, *De dono perseverantiae* 53 PL 45, 1026.

és eleve elrendeléséről (*praedestinatio*) csakis úgy tud beszélni, mint amelyek elválaszthatatlanul kötődnek saját, személyes élettapasztalataihoz:

Omnia itaque Dei dona quae in eodem opere sive optavi, sive laudavi, quis, non dicam negare, sed dubitare saltem audeat Deum daturum se esse praescisse, et quibus daturus fuerit, numquam potuisse nescire?

Így Isten mindazon adományai kapcsán, amelyeket abban a művemben akár óhajtottam, akár dicsértem, ki csoda merészelné, no nem tagadni, hanem csupán kétségbe vonni, hogy az azokat adó Isten nem tudta előre, hogy adni fogja azokat, illetve nem tudhatta, hogy kiknek fogja adni?

Haec est praedestinatio manifesta et certa sanctorum: quam postea diligentius et operosius, cum iam contra pelagianos disputarem, defendere necessitas compulit. Didicimus enim singulas quasque haereses intulisse Ecclesiae proprias quaestiones contra quas diligentius defenderetur Scriptura divina, quam si nulla talis necessitas cogeret.

Ez a szentek nyilvánvaló és biztos eleve elrendelése, amelyet később – mikor már a pelagiánusokkal vitatkoztunk – a szükségből kényszerítve gondosabban és alaposabban kellett védelmeznem. Megtanultam ugyanis, hogy minden egyes eretnekség a saját kérdéseit hozza be az egyházba, amelyek ellen a Szentírást akkor is gondosabban védelmezni kell, ha ezt semmi efféle szükség nem kényszeríti.

Quid autem coegit loca Scripturarum, quibus praedestinatio commendata est, copiosius et enucleatius isto nostro labore defendi, nisi quod pelagiani dicunt gratiam Dei secundum merita nostra dari? Quod quid est aliud quam gratiae omnino negatio?

Vajon mi kényszerít, hogy e munkámmal részletesebben és velősebben védelmezzem a Szentírás azon helyeit, amelyek igenlik az eleve elrendelést, ha csak nem az, hogy a pelagiánusok ezt mondják: Isten kegyelme a mi érdemeink szerint adatik? Mi más ez, mint a kegyelem teljes tagadása?²⁶⁵

Mielőtt Augustinus és Pelagius gondolkodásának legfontosabb eltéréseit röviden elemeznénk, érdemes odafigyelni a fenti szöveg hangsúlyaira. Isten eleve tudását és eleve elrendelését Augustinus elsősorban *személyes* megtéréséhez és megváltottság-tudatához köti: Isten előre tudta, hogy milyen

²⁶⁵ Augustinus, *De dono perseverantiae* 53; PL 45, 1026.

adományokkal fogja őt és másokat felruházni. Szerzőnk kétségtelenül *erre* a személyes tapasztalatra utalva, már a megtért állapotból visszatekintve mondja ki a legfontosabb mondatot: „ez a szentek nyilvánvaló és biztos eleve elrendelése” (*haec est praedestinatio manifesta et certa sanctorum*), amelyet a későbbiekben aztán gondosabban és alaposabban kellett védelmeznie, miután a pelagiánusokkal összetűzésbe került. Ezzel önmagában véve nincs gond, csupán ismét hangsúlyoznunk kell: Augustinus a személyes tapasztalat révén benne megszilárdult igazságot védelmezi.

A szöveg további része sem mellékes, hiszen Augustinus éppen ezen a ponton jut el – tudatosan-e vagy sem, az jelenleg másodlagos kérdés – annak kimondásáig, hogy „minden egyes eretnekség a saját kérdéseit [tanait] hozza be az egyházba”, miközben ő maga is a saját gyötrő kérdéseinek megválaszolása révén jutott el az eleve elrendelés, illetve a szentek állhatatosságának gondolatához. A fő különbség abban ragadható meg, hogy Pelagiusnak a maga életéből származó kérdései nem voltak azonosak az Augustinuséival. Következésképpen a válaszai sem azonosak, hiszen nem ugyanolyan egzisztenciális dilemmák megoldásaiként születtek meg.

A fenti részlet egyik legbeszédesebb vetülete az, amikor Augustinus kétszer is említi, hogy a Szentírást (*Scriptura divina*), illetve annak bizonyos helyeit (*loca Scripturarum*), amelyek helyeslik az eleve elrendelést, meg kell védelmeznie. Ha tárgyilagosan, azaz személyes élményeitől teljesen függetlenül közeledne a kérdéshez, látnia kellene, hogy sem maga a Szentírás, sem annak bizonyos részei nem szorulnak a mi védelmünkre, hiszen tekintélyük magától Istentől van. Így tehát nem magukat a szentírási helyeket, hanem legfennebb az azok alapján leszűrt következtetéseinket, gondolatainkat védelmezhetjük – természetesen a Szentírás segítségével.

Azzal, hogy a pelagiánusok ellen Augustinus *magát a Szentírást* kívánja védelmezni, jelzi, hogy az általuk feltett kérdésekre saját élettapasztalatából nem talál, mert nem találhat választ. Ezért érzékeli úgy, hogy Pelagiusék kérdései egyenesen a Szentírást fenyegetik. Azt ugyanis, hogy Isten kegyelme számunkra közvetlenül a mi érdemeink szerint adatik, maga Pelagius ilyen sarkítottan nem állította.

Létezik olyan feltételezés, miszerint Pelagius tulajdonképpen felújította azt az ókori pogány gondolatot, amely az erényt Istentől (vagy az istenektől) függetlenített emberi megvalósításnak tartotta. Ennek érdekében Cicerónak *Az istenek természetéről* című műve alábbi részletét szokták idézni:

<p>Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem deni-</p>	<p>Minden halandó egyetért abban, hogy a külső állapotok, szőlőskertek, búzamezők, olajfaültetvények, a gyümölcsök és termé-</p>
---	--

que commoditatem prosperitatem-
que vitae a dis se habere; virtutem
autem nemo umquam acceptam
deo rettulit [...] Num quis, quod
bonus vir esset, gratias dis egit
umquam?

nyek bősége, egyszerűen az élet
minden kényelme és sikere az is-
tenektől van; az erényt azonban
soha senki nem tulajdonította is-
tentől kapottnak. [...] Ugyan ki-
csoda köszönte meg valaha az is-
teneknek azt, hogy ő jó ember?²⁶⁶

Cicero fenti gondolatának semmi köze Pelagius szándékához. A keresztyén erkölcsi élet megújítására törekvő ír szerzetes célja nem az volt, hogy az erényt valamiféle Istentől független emberi érdemként tüntesse fel. Éppen ellenkezőleg: az Istentől kapott kegyelemmel és a döntés felelősségével való helyes éleést akarta megtanítani az embereknek. Itt kell megjegyeznünk, hogy Pelagiust a barátai és ellenfelei által egyaránt méltatott saját erkölcsi életvitele soha nem tette elbizakodottá. A nála gyengébbeket bátorította, buzdította, sőt olykor feddette is, de nem nézte le őket. Erkölcsi megújító szándékának nemességét jelzi, hogy nem azonosult korának önelégülten elkülönülő mozgalmával: így a novatiánusokkal vagy a donatistákkal sem.

Miből adódik tehát e két ember alapvetően építő szándékú viszonyulásának különbözősége? Ismét a személyes tapasztalatra kell hivatkoznunk: Pelagius megtérésének történetét részletesen nem ismerjük ugyan, viszont életrajzi adataiból annyi világosan kiderül, hogy fiatal éveiben korántsem járta meg azokat a mélységeket, amelyeket ellenfele. Hitre jutása így valószínűleg nem volt tele olyan drámai fordulatokkal, mint Augustinusé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hitbeli meggyőződése kevesebb értékkel bírna. Ha felismerjük, hogy Augustinus *Vallomásai* nem maga a megtérés receptje, hanem egy megtérés története, a híres Augustinus–Pelagius vita legfontosabb kérdései önmaguktól megoldódnak.

Augustinus és Pelagius közé egyházi státusuk is éles határt vont, hiszen egy már elismert tanítói tekintélyű püspök vitakozott egy feddhetetlen életű laikus teológussal. Az előbbi teljesen Isten kegyelmére hagyatkozva a keresztyén ember istengyermeki mivoltát, Teremtőjére való ráutaltságát hangsúlyozta. Ellenfele, akinek nehezebbre esett elfogadni, hogy az egyházban mind a klerikusok, mind a laikusok között vannak olyanok, akik csupán névleg keresztyének, de életvitelükkel nem törekednek ennek megbizonyítására, arra intette a hívőket, hogy Isten kegyelme folytán felnőtt, felelős keresztyénekké váljanak. Ez a dilemma szintén időtlen az egyház történetében: a reformáció századában Erasmus ugyanebből a megfontolásból fordult az

²⁶⁶ Cicero, *De natura deorum* 3, 36. Vö. Hefele, *Councils*, II, 446.

egyház művelt laikus rétegéhez *A keresztyén katona kézikönyve (Enchiridion militis Christiani)* című munkájával.

A kétféle rendszer alapját egymástól eltérő antropológiák képezték. Augustinus az egész emberi nemet aláadó eredendő bűn (*peccatum originale*) következetes hangsúlyozásával a szabad akarat kérdését gyakorlatilag arra korlátozta, hogy a bűn elkövetése miatt az ember felelősségre vonható legyen. Ezzel együtt egyre élesebben vetette fel Isten előre tudásának és eleve elrendelésének gondolatát, amelynek mentén – noha erre csupán élete végén került sor – eljutott arra a gondolatra, hogy az egyes emberek üdvösségének és elkárhozásának oka kizárólag Isten akaratában gyökerezik.

Pelagius antropológiája nem annyira Isten és az ember áthidalhatatlan különbségére, hanem éppen kettejük közösségére épült: az ember éppen azért nem gondolkozhat Istentől elszakítottan önmaga felől, mivel tőle kapta azt a szabad akaratát, amellyel Teremtőjéhez fordulhat. Pelagius szerint ez az odafordulás nem valamiféle Istentől független megvalósítást vagy külön érdemet jelent (ahogyan a személyes tapasztalataiból kiinduló Augustinus látta), hanem azt, hogy az ember valóban felelős a döntéséért, önmeghatározásáért és a tökéletességre való tudatos törekvéséért.²⁶⁷

Augustinus attól tartott, hogy a laikus egyháztagok visszariadnak a felelősség ilyen hangsúlyozásától, hiszen senki nem érheti el a tökéletes engedelmességet. Pelagius éppen a hívek felelős öntudatra ébresztésével akarta serkenteni azt az erkölcsi reformációt, amelynek egész életét odaszentelte.

A kegyelem adománya tekintetében szintén érzékelhető a különbség. Augustinus azt a kérdést, hogy egyes emberek – akár ugyanabban a közösségben – miért fordulnak egyre inkább Istenhez, mások pedig miért hidegülnek el tőle, saját tapasztalata alapján a kegyelem különböző mértékű adományával magyarázta: Isten kifürkészhetetlen akarata szerint egyeseknek több, másoknak kevesebb jut az üdvözítő kegyelemből. A különböző mértékű kegyelem magyarázatával azt a dilemmát kívánta feloldani, hogy minden erőfeszítés ellenére egyesek miért nem jutnak hitre, mások pedig – akár kevesebb erőfeszítéssel – miért hisznek.

Pelagius – szintén saját élettélményeiből kiindulva – azt hangsúlyozta, hogy a teremtésben kapott kegyelem elegendő az ember megtartásához és hitben való előrehaladásához: ennek a kegyelemnek a megismerését és használatát viszont szorgalmasan tanulni kell. Ez a magyarázat az Augustinusétól eleve eltérő kérdés megválaszolására született: Pelagius egyszerre kívánja védelmezni Isten igazságosságát (aki kegyelmével mindenki számá-

²⁶⁷ Vö. *EEC*, 151.

ra egyenlő esélyt biztosít), illetve hangsúlyozni az ember szabad akaratból következő, és éppen ezért átháríthatatlan felelősségét, ami az erkölcsi döntéseit illeti. A kegyelemtan tekintetében újfent nyilvánvaló, hogy az eltérő motivációjú és hangsúlyú kérdések eltérő válaszokat eredményeznek.

A sort – mivel könyvtárnyi irodalom foglalkozik vele – nagyon sokáig lehetne folytatni. A dilemma örökérvényűségét jelzik azok a későbbi híres disputák is, amelyeket ugyanebben a kérdéskörben nagy tehetségű teológusok folytattak. Ezzel kapcsolatban két, valóban üzenetértékű vitát említünk. Augustinus és Pelagius összetűzésének XVI. századi változata Luther és Erasmus szabad akaratról szóló vitája, a XX. századi pedig Karl Barth és Emil Brunner pengeváltása.²⁶⁸

Augustinust a pelagiánus vita élete végéig elkísérte. Egészen idős korában kellett újból felvennie a harcot a fiatalabb, rendkívül művelt és jól érvelő Aeclanumi Julianusszal.²⁶⁹ Ellenfele azt állította, hogy Ádám és Éva egyszerű és mesterkéletlen emberek voltak, akik gyönyörködtek az Édenkert szépségében és Isten jóságában. Az emberi nemet a társadalom fokozatos számbeli gyarapodása és érdeklődési körének kitágulása fertőzte meg; az egyén számára viszont még mindig nyitva áll a lehetőség, hogy az egyszerű és Isten iránti feltétlen bizalomra alapuló életet válassza.²⁷⁰

Ha a fenti okfejtés cáfolata nem is okozott különösebben nagy nehézséget Hippo Regius püspökének, a nemiség és a bűn kapcsolatának megvilágítása rendjén bizonyos szempontból ő maradt alul. Julianus egyenesen rejtett manicheizmussal vádolta Augustinust, aki a bukott emberiség nemi életét (ismét ifjúkori tapasztalataiból kiindulva) képtelen volt elválasztani a bűntől. A *házasságról és az érzéki vágyról* című munkájában így fogalmaz:

²⁶⁸ Az idevágó legfontosabb művek a következők: Luther, *Contra Henricum regem Angliae* ([VIII.] Henrik, Anglia királya ellen); Erasmus, *De libero arbitrio diatribe* (Értekezés a szabad akaratról); Luther, *De servo arbitrio* (A szolgai akaratról); Erasmus, *Hyperaspistes diatribes adversus Lutheri servum arbitrium – A „diatribe” védelmezése Luther „szolgai akarata” ellen.* Emil Brunner, *Natur und Gnade: zum Gespräch mit Karl Barth* (Tübingen: Mohr, 1934); Karl Barth, *Nein! Antwort an Emil Brunner* (München: C. Kaiser, 1934).

²⁶⁹ Julianus élelméjűségét, a Szentírásban való jártasságát, kiváló görög és latin tudását, valamint az egyházi tanítók közötti kitüntetett helyét még Gennadius is elismeri, annak ellenére, hogy az aeclanumi püspök később Pelagiushoz csatlakozott. Megemlíti, hogy Julianus először négy, majd újabb hét könyvet írt Augustinus ellen. A nagy éhínség idején könyörületes bőkezűségével és erkölcsiségével sokakat odavonzott a pelagiánusok közösségéhez. Ld. Gennadius, *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*, 45; PL 58, 1084.

²⁷⁰ *EEC*, 152.

Intentio igitur huius libri haec est, ut, quantum nos Dominus adiuvare dignatur, carnalis concupiscentiae malum, propter quod homo, qui per illam nascitur, trahit originale peccatum, discernamus a bonitate nuptiarum.

E könyv célja tehát – amennyiben az Úr minket az ő segítségére méltat – az, hogy a házasság jó-ságától megkülönböztessük a testi vágy gonoszságát, amely révén az abból születő ember megfertőződik az eredendő bűnnel.²⁷¹

A fiatalkori kicsapongásainak káros hatásaitól szabadulni képtelen Augustinus még a házasságon belüli nemi kapcsolatnak is bűnös jelleget tulajdonított, valahányszor az nem a gyermeknemzés szándékával jött létre. Ugyanabban a művében ezt olvassuk:

Carnis autem concupiscentia non est nuptiis imputanda, sed toleranda. Non est enim ex naturali concubio veniens bonum, sed ex antiquo peccato accidens malum.

A testi kívánságot azonban nem kell a házasságnak tulajdonítani, hanem [abban] megtűrni. [A kívánság] ugyanis nem a házasság természetéből fakadó jó, hanem az ősi bűnből származó rossz.²⁷²

Az eredendő bűnt alapjában véve a nemi vágy révén szerzett fertőzősként értelmező észak-afrikai püspök meglehetősen nehéz helyzet elé állítja korunk keresztyén szexuáletikusait, akiknek egy adott ponton el kell ismerniük: Augustinusnak a házasságon belüli nemi életre vonatkozó véleményével szemben Julianus álláspontja állt közelebb a Szentírás és különösen az Újszövetség tanításához. A fiatal Julianus nemi etikáját elfogadni képtelen idős püspök szélsőséges álláspontra helyezkedett:

[Nuptiae] cum sint ipsae honorabiles in omnibus ad eas proprie pertinentibus bonis, etiamsi torum habeant immaculatum non solum a fornicationibus et adulteriis, quae sunt flagitia damnabilia, verum etiam ab illis excessibus concumbendi, qui non fiunt causa prolis voluntate dominante, sed causa vo-

A házasság maga „minden tekintetben tisztességes” azokban a javakban, amelyek sajátosan hozzá tartoznak. De még akkor is, ha „szeplőtelen a házasság”²⁷³ – nem csupán a paráznaságoktól és házasságtörésektől, melyek kárhözátos gyalázatosságok, hanem mindazoktól az együttélésekből származó

²⁷¹ *De nuptiis et concupiscentia* 1; PL 44, 413–414.

²⁷² *De nuptiis et concupiscentia* 19 [17]; PL 44, 425.

²⁷³ Zsid 13,4.

luptatis vincente libidine, quae sunt in coniugibus peccata venialia; tamen, cum ventum fuerit ad opus generandi, ipse ille licitus honestusque concubitus non potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis.

túzásoktól is, melyek elsősorban nem gyermeknemzési vágyból, hanem a testi kívánság győzelméből fakadnak, és amelyek a házastársak bocsánatos bűnei – amikor a nemzés cselekményére kerül sor, az önmagában megengedett és tisztos közösülés nem létezhet a buja kívánság nélkül, hogy a tudatos cselekedet ösztöni kívánság nélkül mehessen végbe.

Ex hac concupiscentia carnis [...] quaecumque nascitur proles, originali est obligata peccato, nisi in illo renascatur, quem sine ista concupiscentia Virgo concepit, propterea, quando nasci est in carne dignatus, sine peccato solus est natus.

Bármilyen utód, aki ebből a kívánságból születik, az eredendő bűnhöz van kötve, hacsak Őbenne nem születik újjá, akit a Szűz e kívánság nélkül fogant. Éppen ezért, mikor testi születésre méltattatott, egyedül ő született bűn nélkül.²⁷⁴

* * *

Augustinus teljes életművének áttekintése pusztán amiatt is lehetetlen, hogy már a VI. században Isidorus Hispalensis (Sevillai Izidor) hazugnak nevezte azt, aki állítani merte, hogy olvasta Hippo Regius püspökének minden munkáját.²⁷⁵ Mivel nem volt a szó klasszikus értelmében vett rendszeres gondolkodó, több fontos teológiai megállapítása elszórtan jelentkezik különböző írásaiban. Mindazonáltal a *Vallomások*, *Az Isten városáról*, illetve *A Szentháromságról* című munkái alapján eléggé átfogó képet nyerhetünk teológiai hagyatékának mindmáig nélkülözhetetlen értékeiről. Aggkori műve, a *Retractationes* pedig nem csupán munkái keletkezésének időrendjében nyújt eligazítást, hanem felfedi a különböző tanbeli kérdések vonatkozásában érzékelhető gondolkodásbeli fejlődését is. Talán az sem véletlen, hogy a pelagianizmus irányában tanúsított kezdeti visszafogottsága ellenére a Julianusszal folytatott vita még keményebb, szinte a fatalizmusig menő predestináció-tan megfogalmazására sarkallta.

²⁷⁴ Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* 24 [27]; PL 44, 429.

²⁷⁵ *EEC*, 152.

Alexandria és Antiochia nyílt krisztológiai konfliktusa

A nyugati (latin) teológiai gondolkodás fejlődésének rövid bemutatása után ismét Keletre kell irányítanunk figyelmünket. Augustinus életének utolsó éveiben, illetve közvetlenül az ő halála után a birodalom keleti részének fontosabb egyházi és politikai központjaiban bontakozott ki az a vita, amely a 431-es efézusi, ún. harmadik egyetemes zsinathoz vezetett.

Alexandriai Kürillosz püspökségének első szakasza

Mopszvesztiai Theodorosznak, az antiochiai iskola nagy exegétájának és dogmatikusának 428-ban bekövetkezett halálával korántsem enyhült az ellentét Alexandria és Antiochia, illetve Konstantinápoly között. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy ugyanebben az évben Theodorosz egyik tanítványát, az antiochiai neveltetésű Nesztorioszt Konstantinápoly pátriárkájává szentelték. Alexandria püspöki székében ekkor már 412 óta Theophilosz unokaöccse, az alsó-egyiptomi születésű Alexandriai Kürillosz ült, aki örökölt gyűlölettel viseltetett a császárváros püspökei, illetve Antiochia teológusai iránt. Ez az ellenszenv nem utolsósorban Khrüszosztomosz elleni indulatából táplálkozott, hiszen, mint fentebb említettük, 403-ban nagybátyja magával vitte a híres „tölgyfazsinatra” is, ahol Kürillosz tevékenyen elősegítette a nagy igehirdető megalázását.

Kürillosz töretlenül folytatta Theophilosz egyházpolitikáját, sőt átvette módszereit is. Nagybátyja ugyanis – Alexandria egyházi előjogainak védelmezése mellett – keményen üldözte a város nem keresztyén lakosságát. Miután a híres nagykönyvtár még a Kr. e. I. században elpusztult, a másik híres könyvtárat, Szarapisz isten szentélyét, a *Szarapeiont* (latinosan *Serapeumot*) a tömeg éppen Theophilosz felbujtására pusztította el Kr. u. 391-ben.²⁷⁶

A város hangulata nem javult Kürillosz idejében sem. Már püspökké választása alkalmával kiderült, hogy nem a békesség esztendei következnek: 412-ben háromnapos polgárháború árán került Alexandria püspöki székébe, és rögtön kiűzte a novatiánusokat a városból, vagyonukat pedig elkobozta.²⁷⁷ A zsidókkal folytatott harcok és kiűzésük folytán csakhamar összetűzésbe

²⁷⁶ Az alexandriai keresztyén-pogány összecsapások történetét Theophilosz alatt ld. Szókratész, *HE* 5, 16; ÓÍ 9, 344–346. Vö. Schaff, *History of the Christian Church*, III, 64–65.

²⁷⁷ Ld. Szókratész, *HE* 5, 7; ÓÍ 9, 421–422. Vö. Norman Russell, *Cyril of Alexandria, The Early Church Fathers* (London: Routledge, 2000), 6 (a továbbiakban: Russell, *Cyri*l).

került a város prefektusával, Oresztésszel is.²⁷⁸ Minden valószínűség szerint az ő biztatására érkeztek a városba a nitriai hegyekben élő szerzetesek,²⁷⁹ akik merényletet hajtottak végre a prefektus ellen. A merénylet, Ammóniosz szerzetest Oresztész kivégeztette. Kürillosz azonban az egyik templomban felravataloztatta Ammóniosz holttestét, elnevezte Thaumasziosznak (Csodálatosnak), és a hit vértanújaként tiszteltette. Mivel a mérsékeltebb keresztényének rosszallták kezdeményezését, a püspök végül felhagyott ezzel a kísérletezéssel, de Oresztészt még inkább meggyűlölte.²⁸⁰

Ezidőtájt játszódott le az a tragédia is, amely Kürilloszt rendkívül kínos helyzetbe hozta. 415-ben ugyanis a püspök néhány elvakult híve borzalmas kegyetlenséggel meggyilkolta a város köztisztelőben álló neves filozófusnőjét, Hüpatiót, akit Oresztész is nagyra becsült. Magáról az eseményről Szókratész Szkholasztikosz a következőképpen számol be:

Élt Alexandriában egy Hüpatia nevű nő. Theón filozófus leánya volt, de oly magas műveltséggel rendelkezett, hogy túlszárnyalta filozófus kortársait. A Plótinostól származó filozófiai iskola nyomdokaiba lépett, és az összes filozófiai tudományokat fejtegette tanítványainak. Ezért aztán hozzá csődültek mindenhonnan azok, akik a filozófiával akartak foglalkozni. Műveltségéből fakadó tisztos tekintélye miatt előfordult, hogy személyesen elment az előljárókhoz is, de szerényen, és semmiféle szégyent nem jelentett, ha férfiak körében tartózkodott. Mindnyájan még inkább tisztelték és csodálták ugyanis bámulatos mértékletessége miatt.

Épp emiatt támadt akkor az irigység. Mivel egyre gyakrabban beszélgett Oresztésszel, emiatt emelte ellene azt a vádat az egyház népe, hogy állítólag ő nem engedi, hogy Oresztész barátságot kössön a püspökkel. Összebeszél tehát néhány heves vérmérsékletű ember, akiket egy bizonyos Péter felolvasó vezetett, és kikémlték a nőt, amint éppen valahonnan hazajött. Kiráncigálták a hordszékből, magukkal hurcolták a

²⁷⁸ Szókratész, *HE* 5, 13; *ÓÍ* 9, 427–430. Az összetűzésekről a püspök és a prefektus egymásnak ellentmondó jelentéseket küldött a császárhoz.

²⁷⁹ A *Nitriai Sivatagnak* nevezett *Wadi El Natrun* völgyről van szó, ahol sok sivatagi atya és szentéletű remete is élt. A Kürilloszt támogató nitriai szerzetesek azonban többnyire műveletlen emberek voltak, és afféle szabadcsapatként garázdálkodtak, valahányszor a püspök igénybe vette segítségüket. A nitriaiakat már Theophilosz is sikerrel vetette be különböző célok elérésére. Vö. Vanyó László, *Az ókeresztény egyház irodalma*, 2 kötet, III. átdolgozott kiadás (Budapest: JEL kiadó, 1997–1999), II, 626.

²⁸⁰ Vö. Szókratész, *HE* 5, 14; *ÓÍ* 9, 430–431.

Kaiszariosz nevű templomba, lehúzták a ruháját, és cserépdarabokkal²⁸¹ megölték. Darabokra szaggatták, tagjait a Kinarónnak nevezett helyre vitték, és ott elégették. Ez nem kis szégyenére vált Kürillosznak és az alexandriai egyháznak. Hiszen teljesen idegen a Krisztus tanait vallóktól a gyilkosság, a harc és ehhez hasonlók. Ez Kürillosz püspökségének negyedik évében történt, Honorius tizedik és Theodosius hatodik konzulása idején,²⁸² március hónapban, böjtben.²⁸³

A korabeli és későbbi történetírók véleménye megoszlik arra vonatkozóan, hogy Kürillosznak egyáltalán volt-e, illetve milyen mértékben lehetett köze a gyilkossághoz. Életútjának, a tragédia előtti és utáni cselekedeteinek ismeretében viszont elég nehéz feltételezni, hogy teljesen ártatlan volt az ügyben – annál is inkább, mivel a gyilkosság a püspöki rezidencia közvetlen közelében lévő katedrálisban zajlott le. Ha közvetlenül nem is támogatta, mindenesetre kétségtelen, hogy megalégedéssel vette tudomásul Hüpatia halálát, és igyekezett komoly hasznot húzni belőle.²⁸⁴

A következő évben megjelenő császári rendelet viszont egyértelműen jelezte, hogy az udvar nem nézi jó szemmel az új alexandriai egyházi vezető mesterkedéseit, és emlékeztette a püspököket saját hatáskörük betartására. A 416. szeptember 29-én kiadott rendelet szerint:

<p>Placet nostrae clementiae, ut nihil commune clerici cum publicis actibus vel ad curiam pertinentibus habeant.</p>	<p>Tetszett kegyességünknek, hogy a klerikusoknak semmi közük se legyen a közügyekhez, illetve a városi tanácsra tartozó dolgokhoz.²⁸⁵</p>
--	---

Az egyelőre komolyabb állami támogatás nélkül maradt Kürillosz igyekezett fenntartani a látszatot, és noha hivatalosan nem békült ki a prefektussal, került a nyílt konfliktusokat. Az ellene felmerülő panaszok viszont továbbra sem maradtak el: folyamatosan megsértette más püspökök jogkörét,

²⁸¹ Baán István fordítása szerint „[cserép]szavazás után” megölték. Noha az ὄστρακον jelenthet szavazáshoz használt cserépdarabot is – innen származik a „cserépszavazás” kifejezés – a szövegkörnyezetből nyilvánvaló, hogy nem szavaztak, hanem a cserépdarabokkal megölték Hüpatiát. A szöveg alapján az sem kizárt, hogy az éles cserepekkel élve darabolták fel. Egy másik beszámoló szerint addig hurcolták végig az utcákon, míg meghalt. Vö. Maria Dzielska, *Hypatia of Alexandria* (Cambridge: Harvard University Press, 1995), 93. Ld. még Pásztori, *Ókori görög gondolkodók*, 238–241.

²⁸² Azaz Kr. u. 415-ben.

²⁸³ Szókratész, *HE* 7, 15; *ÓI* 9, 431–432.

²⁸⁴ Vö. Russell, *Cyril*, 208, 45. jegyzet.

²⁸⁵ *Codex Theodosianus* 16, 2, 42pr. <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm#2> (megnyitva: 2010. szept. 18).

és változatlanul „a kopt szerzetesek műveletlen tömegére támaszkodott, mint hatalmi bázisra”.²⁸⁶

Egyházpolitikai szempontból is akadtak konfliktusai: mereven elutasította ugyanis Attikosz konstantinápolyi pátriárka kérését, hogy vegye vissza Khrüszosztomoszt az alexandriai diptükhonba.²⁸⁷ Egyik felháborodott hangú levelében egyenesen azzal érvelt, hogy az áruló Júdást sem lehet többé az apostolok között emlegetni, hiszen az ő helyét Mátyás vette át.²⁸⁸ Egyesek szerint 417-ben,²⁸⁹ mások szerint csak 428-ban, éppen Nesztoriosz nyomására²⁹⁰ vette vissza Khrüszosztomosz nevét az alexandriai diptükhonba. Az alexandriai pátriárka hidegen számító jellemének ismeretében legfennebb mosolyoghatunk azokon a jóval később költött kegyes meséken, miszerint Kürillosznak látomásban megjelent volna az istenszülő Szűz Mária és Khrüszosztomosz, ő pedig ettől meghatódva változtatta volna meg egész viszonyulását.²⁹¹ Ha ugyanis élete során bármiben is irányt változtatott, ahhoz bizonyíthatóan mindig konkrét, és nem utolsósorban személyes érdek fűzte.

Nesztoriosz Konstantinápoly pátriárkája lesz

Ilyen zűrzavaros körülmények között lépett színre Nesztoriosz, akit 428-ban II. Theodosius császár Antiochiai János javaslatára bízott meg a főváros püspöki tisztének betöltésével. A választást nemcsak az befolyásolta, hogy Nesztoriosz a császár által kedvelt Theodorosz tanítványa volt, hanem az is, hogy a főpapi trónusra pályázó jelöltekhez képest kívülállónak számított.²⁹²

Az új, szerzetesi neveltetésű konstantinápolyi pátriárka heves vérmérsékletű ember volt. Pátriárkává szentelése előtt az Antiochia közelében fekvő Euprepiosz kolostor előljárói tisztét töltötte be. Szókratész, a történetíró érces hangú szónokként jellemzi, aki azonban „még mielőtt megízlelte volna a város vizét, már lángoló üldözőnek mutatkozott”. Felszentelése alkalmából mondott prédikációjában hirtelen így fakadt ki:

²⁸⁶ Vanyó, *Az ókeresztény egyház irodalma*, II, 626.

²⁸⁷ Ld. Eduard Schwartz, *Eine antichalkedonische Sammlung aus der Zeit Kaiser Zenos*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologisch und historische Klasse, vol. 32, Abhandlung no. 6 (München: 1927), 23–28. Vö. PG 78, 392C. Ld. még Russell, *Cyril*, 206, 24. jegyzet.

²⁸⁸ Ld. PG 77, 356.

²⁸⁹ William A. Jurgens, *The Faith of the Early Fathers*, 3 kötet (Collegeville: Liturgical Press, 1979), III, 205.

²⁹⁰ Vanyó László, *Az ókeresztény egyház irodalma*, II, 602.

²⁹¹ Ld. Georgiosz Kedrenosz, *Historiarum compendium*, in: PG 121, 625. Nikephorosz Kallisztosz, *HE* 14, 28, in: PG 146, 1152.

²⁹² Szókratész, *HE* 7, 29; *ÓI* 9, 453. Vö. Russell, *Cyril*, 31.

Add nekem, ó császár, az eretnekektől megtisztított földet, és én a mennyet adom cserébe néked! Pusztítsd el velem összefogva az eretnekeket, és én veled együtt elpusztítom a perzsákat!²⁹³

Az új konstantinápolyi pátriárka kezdetben nagy hévvel vetette bele magát az eretnekek, különösen az ariánusok, a novatiánusok és a makedoniánusok elleni küzdelembe. A császári udvar tagjai őt is megpróbálták visszafogni. A politikai ügyekben járatlan Nesztoriosz azonban nemsokára óriásit vétett: ismételten megsértette és halálos ellenségévé tette a császár nővérét, a nagyhatalmú szűz Pulhériát. A konstantinápolyi katedrális oltáráról ugyanis eltávolíttatta Pulhéria arcképét, illetve az általa adományozott oltárterítőt. Húsvét alkalmával pedig nem engedte meg számára, hogy a papok és a császárok módján a szentélyben úrvacsorázzon, mondván: egyetlen nő sem léphet be a szentélybe. Pulhéria méltatlankodva kérdezte: „Miért? Hát nem megszülettem Istent?” Ezen azt értette, hogy ha egy nő Istent szült, akkor a nők minden bizonnyal bemehetnek a szentélybe is, különösen ha szüzességi fogadalmuk Máriával köti össze őket. Nesztoriosz faragatlanul vágott vissza, mondván, hogy Pulhéria Sátánt szült.²⁹⁴ A püspök és az augusta közötti ellenszenv minden bizonnyal kulcsfontosságú szerepet játszott Nesztoriosz további sorsának alakulásában.

A vita kezdete: istenszülő-e Mária?

Nesztorioszt – saját szavainak tanúsága alapján – még felszentelésének évében, pontosabban 428 nyarán küldöttség kereste fel a következő vitás teológiai kérdés kapcsán: a szent Szűzet *istenszülőnek* vagy *emberszülőnek* kell-e nevezni? Az *istenszülő* (θεοτόκος) kifejezés pártolói az *emberszülő* (ἀνθρωποτόκος) terminus használatát arianizmusnak, az *emberszülő* kifejezés hívei az *istenszülő*t pedig apollinarizmusnak tartották. A pátriárka válasza a következő volt: egyik kifejezés sem helytelen, noha Máriát leghelyesebb *krisztusszülőnek* (χριστοτόκος) nevezni, hiszen ez a kifejezés mindkettőt világosan tartalmazza, egyszerre jelezvén Krisztus isteni és emberi mivoltát.²⁹⁵ Fontos kiemelnünk tehát, hogy Nesztoriosz még a vita kirobbanása előtt a két kifejezés értelmének egyesítésén és nem azok egymással szembeni kijátszásán fáradozott.

²⁹³ Szókratész, *HE* 7, 29; *ÓI* 9, 453.

²⁹⁴ Ld. pl. Russell, *Cyrl*, 32–33.

²⁹⁵ Ld. Nesztoriosz levelét Antiochiai Jánoshoz, in: Friedrich Loofs, *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius* (Halle: Max Niemeyer, 1905), 185 (a továbbiakban: Loofs, *Nestoriana*).

A császár tehát a fenti paranccsal adott engedélyt a fogva tartott püspökök szabadlábra helyezésére. Kürillosz azonban jóval az engedély kiadása előtt már „kiváltotta” magát az efézusi börtönből, és október 24-én győzelmi pompával bevonult Alexandriába. Ezzel újabb kész helyzetet teremtett a császár számára, akinek döntenie kellett afelől, hogy a két zsinat közül melyiket tartja törvényesnek. Az antiochiaiak a 431. év hátralévő részében még két helyi zsinatot tartottak Tarszoszban és Antiochiában, ahol megerősítették az efézusi *conciliabulum* végzéseit. Felkeresték az agg Bereai Akakioszt is, akit erősen elszomorítottak az efézusi fejlemények.

Efézusban tehát nem egy, hanem két zsinatot tartottak. Kánonjogi szempontból mindkettő védelmére lehetett érveket felhozni. Később – részben a megvesztegetések, részben Nesztoriosz visszavonulása, és nem utolsósorban Róma tekintélyének következtében – az uralkodó a Kürillosz-féle zsinatot ismerte el. Ekként a szó tulajdonképpeni értelmében *efézusi harmadik egyetemes zsinat* soha nem létezett. Ez annál is inkább így van, mivel a teológiai küzdelem megoldása – mint később látni fogjuk – nem Kürillosz pártjától, hanem éppen a *conciliabulum* tagjaitól származott.

A 433-as kiegyezés. Az Egységformula

Nesztoriosz lemondásával a kánonjogi probléma megoldódott ugyan, viszont teológiai egységről még távolról sem lehetett beszélni. Valamiféle megegyezésre azonban el kellett jutni. Kürillosz hosszú apológiát írt Theodosius számára, mely önmagában jelezte, hogy a szerzőnek valóban sok volt a „magyarázkodnivalója”.³⁹³ A császár megbízta egyik tisztviselőjét, Arisztolaoszt, hogy akár erőszakkal is kicsikarja a megoldást. Ha Kürillosz és Antiochiai János nem jutnának egyezsége, mindkettőt beidézik a császár elé néhány, teológiában jártas emberrel. Amúgy 430-ban éppen ezt szorgalmazta maga Nesztoriosz is.³⁹⁴ Caelestinus pápa 432 júliusában meghalt. Utóda, III. Sixtus szintén a konfliktus békés megoldását támogatta.³⁹⁵

Kürillosz komolyan aggódott amiatt, hogy a császár előtti esetleges vitában alulmaradhat. Sőt, az sem volt kizárt, hogy Theodosius – aki rendeletében kijelentette: a keletieket, amíg él, el nem ítélni – akár Nesztorioszt is visszahívja. Az alexandriai püspök nem is tétlenkedett, hanem megbízta fődiakónusát, Epiphanoszt a szükséges intézkedések megtételével. A fődia-

³⁹³ ACO I, 1, 3, 75–90.

³⁹⁴ Theodosius Antiochiai Jánoshoz intézett levelét ld. ACO I, 1, 4, 3–5. Arisztolaosz Kürillosznak is vitt egy hasonló felszólítást. Vö. Russell, *Cyril*, 52.

³⁹⁵ Hefele, *Councils*, III, 119.

kónus levélben világos utasításokat adott Maximianosznak arra nézve, hogy az udvarbéliek közül kiket, milyen és mennyi ajándékkal (szőnyegekkel, asztalterítőkkel, bútorokkal és arannyal) kell megvesztegetnie annak érdekében, hogy Kürillosz ügyét előmozdítsák.³⁹⁶

Arisztolaosz közbenjárása mellett a császár Bereai Akakioszt is bevonta a közvetítés munkájába. Sok huzavona következett, hiszen Kürillosz nem volt hajlandó visszavonni az anatómákat, amelyeket a keletiek sehogy sem tudtak az ortodoxiával megegyezőnek tartani. Ugyanakkor Nesztoriosz letétele mellett – amely önkéntes visszavonulásával elvileg megoldódott – a keletiek nem voltak hajlandók a korábbi pátriárka teológiai elítélésére. Kürillosznak Bereai Akakioszhoz írt levele³⁹⁷ – melyben némileg mentegetőzött az anatómák kemény megfogalmazása miatt (noha nem vonta vissza azokat), és határozottan elutasította Apollinarisz, Arius és Eunomiosz tanítását, mondván, hogy Jánossal együtt a *Niceai Hitvallás* talaján áll, és békeséget szeretne – némelyest enyhítette a keletiek ellenállását.

A levelet Akakiosz továbbította Antiochiai Jánosnak, aki fő teológiai tanácsadóival megvizsgálta, és elfogadhatónak találta. Theodorétosz véleménye szerint ez a levél összhangban van az antiochiaiak tanításával, és „homlokegyenest ellenkezik a tizenkét tétellel [anatómával]”.³⁹⁸ Arisztolaosz ezután Emeszai Pál (János megbízottja) társaságában felkereste Kürilloszt Alexandriában. A tárgyalások eredményeképpen 432 karácsonyán már Pál prédikált Alexandriában, a következő évben pedig mindkét fél – Kürillosz és János – aláírta azt a formulát, amelyet a keletiek már 431 őszén beterveztettek az uralkodóhoz. Ezt az egyezséget és a közösen aláírt formulát Kürillosz fellengzős hangú körlevélben hozta nyilvánosságra.³⁹⁹

Ezt a formulát mindmáig nagyon gyakran nevezik „Efézusi hitvallásnak”. Az elnevezés kétszeresen téves: igaz ugyan, hogy 431-ben keletkezett, de egyrészt nem a 431-es efézusi zsinaton fogadták el, másrészt nem a Küril-

³⁹⁶ ACO I, 4, 222–225. Vö. P. Batiffol, ‘Les présents de Saint Cyrille à la cour de Constantinople’, *Études de liturgie et d’archéologie chrétienne* (Paris: J. Gabalda, 1919), 159–173; Peter R. L. Brown, *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire* (Madison: University of Wisconsin Press, 1992), 16. A levél angol fordítását ld. Cyril of Alexandria, *Letters 51–110*, ford. John I. McEnerney, *Fathers of the Church 76* (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 1987), 151–153 (96. levél). Vö. az egyéb szempontból jól dokumentált, de Kürillosz irányában túlságosan elfogult Hefele bíboros szerezsenmosdatásával: Hefele, *Councils*, III, 113–114.

³⁹⁷ ACO I, 1, 7, 147–150.

³⁹⁸ Theodorétosznak Jánoshoz írt levelét ld. ACO I, 1, 7, 163–164.

³⁹⁹ A levél kezdőszavai: „Örvendezzenek az egek, ujjongjon a föld” (Zsolt 96,11). Latin címe: *Laetentur caeli*. Ld. ACO I, 1, 4, 15–20. Az *Egységformula* a 17. lapon található.

losz-féle ún. „ökumenikus” zsinattól származik, hanem a keletiek *concilium*-ától, pontosabban Küroszi Theodoréosztól. A 433-as aláírást követően tehát ez a formula jelentette Alexandria és Antiochia közös krisztológiai kiindulópontját, sőt erre épült később a 451-es *Kalcedoni Hitvallás* is.

Theodoréosz, a formula szerzője 434-ben csatlakozott az aláírókhoz, miközben sikertelenül próbálta rávenni barátját, Nesztorioszt a szöveg elfogadására és aláírására.⁴⁰⁰ Azok a keleti teológusok, akik semmiféleképpen nem fogadták el az *istenszülő* kifejezést (amit a formula tartalmazott), kívül rekedtek. Belőlük alakult ki végül az ún. nesztoriánus egyház, mely nemcsak Közel-Keleten áll fenn napjainkig, de egészen távol, Kína és India különböző területein is elterjedt.

435. augusztus 3-án komoly fordulat következett: II. Theodosius rendeletileg tételesen elítélte a nesztorianizmust. Így részben megszegte a keletiekre vonatkozó, négy évvel korábbi ígérését. Nesztoriosz követőit ettől kezdve simoniákusoknak kell nevezni, hogy ne élhessenek vissza a keresztyén nevezettel. Könyveiket tilos birtokolni, olvasni vagy lemásolni: ehelyett nyilvános elégetés érdekében mindenki köteles azokat beszolgáltatni. Az uralkodó betiltotta a nesztoriánusok városon belüli és kívüli gyülekezéseit is, az engedetlenekre pedig kimondta a vagyonelkobzás büntetését.⁴⁰¹

A változás a már évekkel korábban régi kolostorába visszavonult Nesztorioszt sem kímélte. A császár – Kürillosz befolyására – ugyancsak 435-ben parancsot adott ki, hogy a volt pátriárkát az arábiai Petrába száműzzék. Nesztoriosz végül is az egyiptomi Hibisz oázisba került, Kürillosz joghatósága alá. Fogságának helyszínét líbiai hordák támadták meg, és magukkal hurcolták Nesztorioszt is. Miután elengedték, elvonszolta magát Thébaig, ahol önként feladta magát a prefektusnál, és oltalomért könyörgött. Kérését nem teljesítették. Gyűlölet és megvetés közepette egyik helyről a másikra hurcolták, míg végül 450 táján belehalt szenvedéseibe. Száműzetésében még olvasta Leó pápa híres levelét,⁴⁰² és abban a meggyőződésben halt meg, hogy a pápa őt igazolta. Teológiai végrendeletét és szenvedéseinek krónikáját a szír nyelven fennmaradt *Herakleidész könyve (Bazárja)* című, száműzetésben kelt műve őrzi.

⁴⁰⁰ Theodoréosz levelét Nesztorioszhoz ld. ACO 429, 250–259. Vö. Martin Parmentier, 'A Letter from Theodoret of Cyrus to the Exiled Nestorius (CPG 6270) in a Syriac Version', *Bijdragen. Tijdschrift Voor Filosofie en Theologie. International Journal in Philosophy and Theology*, 51 (1990), 234–45. Ld. Pásztori, *Theodoret*, 16–17.

⁴⁰¹ Ld. *Codex Theodosianus* 16, 5, 66. <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm#5> (megnyitva: 2010. szept. 18).

⁴⁰² *Tomus ad Flavianum*, ld. alább.

A 449-es rablózsinat

Miután sikeresen meggyőzte Theodosiust arról, hogy egyetemes zsinatot kell összehívni Efézusba, Dioszkorosz odáig ment, hogy a konstantinápolyi zsinat végzése ellenére önkényesen visszafogadta Eutükhészt az egyházba, és teljesen jogszerűtlen módon visszahelyezte papi és főapáti jogaiba.⁴⁶⁰ A zsinatra hívó császári levél félreérthetetlenül rendelkezett arról is, hogy Theodorétosz a korábbi uralkodói parancs értelmében nem hagyhatja el saját gyülekezetét. Efézusba is csak akkor mehet, ha a zsinattól kap idézést.⁴⁶¹

A császár május 15-én levélben közölte Dioszkorossal, hogy tudomására jutott: több keleti főapát kemény küzdelmet folytat a „nesztoriánusokkal”. Ebből következőleg megparancsolta, hogy a szíriai Barszumasz presbiter és főapát keleti szolgatársai képviselőként szavazati joggal vegyen részt a zsinaton. Ugyanilyen értelemben írt levelet Barszumasznak is.⁴⁶² Mint látni fogjuk, a főapát efézusi jelenléte borzalmas következményekkel járt.

A császári megbízottaknak küldött levél rendelkezett arról is, hogy a 448-as konstantinápolyi zsinaton résztvevő püspököknek ott kell lenniük Efézusban, de nem szavazhatnak, mivel korábbi (Eutükhész fölötti) ítéletük felülvizsgálatáról lesz szó.⁴⁶³ A várható eredményt előre jelezte, hogy a császár a zsinat elnökéül Dioszkoroszt jelölte ki, és melléje rendelte az elvtelenségéről híres Jeruzsálemi Juvenalioszt. A császár a zsinathoz címzett levelében gyakorlatilag Flavianoszt okolja a kialakult helyzetért, és hangsúlyozza, hogy ki kell vágni Nesztoriosz istentelen káromlásának minden ördögi gyökerét, és az ő követőit ki kell közönsíteni az egyházból.⁴⁶⁴ Mivel a császár levele Eutükhészt vagy az ő tanítását a legcsekélyebb módon sem marasztalta el, nyilvánvaló volt, hogy számára mit jelent „az igaz hit megerősítése”. Dioszkorosz gyakorlatilag szabad kezet kapott.

A császárt is sikeresen a maguk oldalára állító összeesküvők útjában egyetlen komolyabb akadály maradt: Leó pápa. Noha II. Theodosius őt is meghívta a zsinatra, a körülményeket világosan érzékelő római püspök udvariasan elutasította annak lehetőségét, hogy személyesen megjelenjen. Egyrészt hivatkozott a római nyugtalan állapotokra, másrészt arra, hogy

⁴⁶⁰ Mansi, *Sacrorum conciliorum collectio*, VI, 1099. Vö. ACO II, 4, 155–156; Richard Price – Michael Gaddis, ford., szerk., *The Acts of the Council of Chalcedon*, Translated Texts for Historians 45, 3 kötet (Liverpool: Liverpool University Press, 2005), II, 69–70.

A továbbiakban: Price–Gaddis, *Acts of Chalcedon*.

⁴⁶¹ ACO II, 1, 1, 69.

⁴⁶² A császár Dioszkoroszhoz, illetve Barszumaszhoz írt leveleit ld. ACO II, 1, 1, 71.

⁴⁶³ ACO II, 1, 1, 72.

⁴⁶⁴ ACO II, 1, 1, 73–74.

Róma püspökei korábban sem vettek részt az egyetemes zsinatokon. Maga helyett Puzzuolo-i Julius püspököt, Renatus presbitert, Hilarus diakónust és Dulcitus jegyzőt küldte a zsinatra.⁴⁶⁵ Rájuk bízta a császárhoz, Pulhériához, illetve a konstantinápolyi főapátokhoz intézett leveleit is. Mindenikben egyértelműen Eutükhész tanítása ellen és Flavianosz ortodoxiája mellett foglalt állást, ismételten hivatkozva Flavianosz pátriárkához küldött levelére.⁴⁶⁶ A zsinat eseményeinek bemutatása előtt meg kell vizsgálnunk ezt a levelet, amely a dogmatörténetben *Tomus ad Flavianum* címen vált ismertté.

Leó pápa és a *Tomus ad Flavianum*

Ha a világtörténelem színpadán Leó pápa nevét Attilával 452-ben, majd Geiserich vandál fejedelemmel 455-ben folytatott tárgyalásai tették híressé, a keresztyén teológiában a *Tomus ad Flavianum* biztosít számára kiemelt helyet. A *Tomus* mérföldkö nemcsak az ötödik század krisztológiai vitáinak történetében, hanem Kelet és Nyugat egyházának teológiai kapcsolatában is. Ezt olvasta a száműzött Nesztoriosz, és teljesen egyetértett vele. Ugyanezt az írást a monofiziták nesztoriánusnak bélyegezték, az ortodoxok pedig dicsérték szerzőjét. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk e levél tartalmát.⁴⁶⁷

A hat részből álló dogmatikus irat első tartalmi egysége arról szól, hogy Eutükhészt tudatlansága, az írásokban és a hitvallásban való járatlansága vezette eretnekségre. A második rész a Fiú kettős születését tárgyalja. Valóságos Istenként az idők felett született a valóságos Istenből, az idő adott pontján pedig ugyanő született emberként Szűz Máriától:

<p>Idem vero sempiterni Genitoris Unigenitus sempiternus natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine. Quae nativitas temporalis illi nativitati divinae et sempiternae nihil minuit, nihil contulit, sed totam se reparando homini qui erat deceptus, impendit.</p>	<p>Az örökkévaló Atya ugyanazon Egyszülöttje örökkévalóként született a Szent Lélektől és Szűz Máriától. Az időbe való beleszületése semmit el nem vett ama isteni és örök születésből, és semmit hozzá nem adott, hanem teljesen arra használta önmagát, hogy helyreállítsa a becsapott embert.⁴⁶⁸</p>
--	--

⁴⁶⁵ Ld. pl. Leó, *De haeresi et historia Eutychiana* (Az eutükhíanus eretnokség és története) 8, 7–24. PL 55, 1157–1171. Vö. PL 130, 773. Renatus még útban Efézus felé meghalt Déloszban. Leó halála után Hilarus lett a pápa 461 és 468 között. Vö. NPNF XII, 43.

⁴⁶⁶ Hefele, *Councils*, III, 237–240.

⁴⁶⁷ A teljes levél latin szövegét ld. PL 130, 767–773.

⁴⁶⁸ PL 130, 768.

A 451-es kalcedoni zsinat

A zsinat összehívása és Leó pápa tekintélye

Mivel Leó követői csak késve tudtak elindulni a pápa áprilisban kelt leveleivel, Markianosz úgy gondolta, hogy Leó korábbi véleményével egyezően összehívja az egyetemes zsinatot. Mire a pápa levelei Konstantinápolyba érkeztek, a zsinatra hívó (451. május 17-i keltezésű) császári körlevelet már szétküldték a tartományok püspökeinek. A levél ugyanazon év szeptember 1-re Niceába rendelte az atyákat, mivel „jelenleg közülünk némelyek kétségeket támasztottak az igaz vallás felől, amiképpen Leónak, a jeles Róma város legistenfélőbb püspökének levele [ti. a *Tomus ad Flavianum*] is mutatja”. Az uralkodó szándéka szerint ez a zsinat a teljes igazság kifejtésével, egyetértésben nyilvánítsa ki az igaz hitet, hogy a jövőben ne legyen semmiféle kétség vagy nézetkülönbség (ἀμφιβολία ἤτοι διχόνοια). A meghívás komolyságát növelte a levél végén szereplő ígéret: amennyiben valamilyen hadművelet meg nem akadályozza, a császár személyesen vesz részt a zsinaton.⁵³⁵

A meghívó tartalmát megismerve Leó engedett a császári akaratnak, és noha az új zsinatot későbbre és mindenképpen Itáliába szeretne volna összehívni, megnevezte legátusait. Markianoszhoz és Anatolioszhoz írt leveleiben hangsúlyozza, hogy mind Nesztoriosz, mind Eutükhész eretnoksége kerülendő, a zsinat ülésein az ő megbízottja, Paschasinus fog elnökölni,⁵³⁶ az ősi hit feletti vitának pedig helye nincs.⁵³⁷

Leó 451. június 26-i keltezéssel külön levelet írt a zsinat számára. Ebben jelzi, hogy a kegyes császár az ördög álnokságának lerontására és az egyház békességének helyreállítására (*ad destruendas insidias diaboli, et ad reformandam ecclesiasticam pacem*) úgy kívánta összehívni a zsinatot, hogy Péter apostol előjogát és méltóságát fenntartva (*beatissimi Petri apostoli jure atque honore servato*) levélben kérte meg a pápát, hogy a gyűlésen személyesen jelenjen meg. Ezt azonban sem az idő szüksége (*necessitas temporis*), ti. a hun támadások, sem a szokás (*consuetudo*) nem teszi lehetővé. Személyes részvétele helyett legátusain keresztül fog elnökölni. Jelenlétéről a következőképpen biztosítja a zsinat résztvevőit:

⁵³⁵ ACO II, 1, 1, 27–28.

⁵³⁶ Leó, 89. levél Markianoszhoz PL 54, 930. A pápát összesen öten képviselték a zsinaton: Paschasinus, Lucentius, Bonifacius, Basilius és Julianus, Cos (Kósz) püspöke. Ld. Leó, 92. levél Julianushoz PL 54, 936.

⁵³⁷ Leó, 90. levél Markianoszhoz PL 54, 932–934; Vö. Leó, 91. levél Anatolioszhoz PL 54, 935.

Non abjuncta a vobis praesentia mea, qui nunc in vicariis meis adsum, et jamdudum in fidei catholicae praedicatione non desum. Jelenlétem nem vétetik el tőletek, aki most vikáriusaim személyében köztetek vagyok, az egyetemes hit hirdetésével pedig sohasem hiányzom.⁵³⁸

A fenti mozzanat a dogmatörténet egyik kulcsfontosságú eseménye: Leó, akinek tekintélye a rablózsinat óta gyakorlatilag egyedülálló lett, fizikai távollétének okát nemcsak a zűrzavaros idők szükségével, hanem a kialakult szokással (*consuetudo*, συνήθεια) magyarázza. Ez pedig nem udvarias mentegetőzés, vagy a rendkívüli körülményeknek tulajdonítható „igazolts hiányzás”. Leó tulajdonképpen elvi szintre emeli a korábbi gyakorlatot. És ezt nem véletlenül cselekszi: érdemes röviden megvizsgáljunk ennek okát és következményeit.

A pápák mindaddig valóban nem vettek részt az egyetemes zsinatokon. Kivételt képez ismét az apostolok jeruzsálemi zsinata, ahol Péter apostol jelen volt:⁵³⁹ hogy ezt tulajdonképpen miért nem nevezzük „egyetemes” zsinatnak, mindmáig megválaszolatlan (és megválaszolhatatlan) kérdés. Mivel a 325-ös niceai zsinat iratai nem állnak rendelkezésre, I. Szilveszter pápa (314–335) távolmaradásának tényleges okát nehéz meghatározni.

381-ben Konstantinápolyban egyáltalán nem voltak nyugati követek. Róma különben hosszú ideig nem is ismerte el e zsinat ökumenikus jellegét. Éppen ezért akarták a nyugatiak egy évvel később egyetemes zsinatra hívni a keletieket, akik közül végül csak három követ vett részt a 382-es római zsinaton. Ezen viszont jelen volt Damasus pápa is.⁵⁴⁰ Mivel ezt a 382-es római zsinatot eredetileg ökumenikusra tervezték, Damasus jelenléte igazolja, hogy ekkor még semmiféle elvi meggondolás nem tartotta vissza őt attól, hogy a keleti képviselők jelenlétében részt vegyen a zsinat munkálataiban. Ha tehát a keletiek 382-ben nem képvisleti alapon, hanem testületileg elmennek Rómába, az ekképpen valóban egyetemesnek nevezhető zsinat ülései minden valószínűség szerint Damasus részvételével zajlottak volna.

Könnyen elképzelhető, hogy a római pápáknak az egyetemes zsinatoktól való idegenkedését nagyban elősegítette a 381-es konstantinápolyi zsinat

⁵³⁸ Leó, 93. levél a kalcedoni zsinathoz PL 54, 937. Vö. ACO II, 1, 1, 31 (görög változat).

⁵³⁹ Jelen keretek közt nincs módunkban elidőzni annál a kérdésnél, hogy az apostoli zsinaton Péter még nem Róma püspökeként vett részt, és a későbbiekben is volt arra példa, hogy egyetemes zsinaton részt vettek olyanok, akik később pápák lettek, de részvételük idején még nem voltak azok. Témánk szempontjából ez másodlagos kérdés.

⁵⁴⁰ Hefele, *Councils*, II, 381.

harmadik kánonja. A régi Róma sem kánonjogilag, sem tekintély szempontjából soha nem ismerte el „az új Rómát”: a történet viszont figyelmeztetés volt arra nézve, hogy az egyetemes zsinaton történhet olyasmi, ami nincs összhangban Róma akaratával, viszont ha ezt a pápa jelenlétében (netán az ő tiltakozása ellenére) hozzák meg, akkor utólag nagyon nehéz rajta változtatni. Így a távolmaradás és az „utólagos felülbírálás” inkább vélt, mint valós jogának a fenntartása tűnhetett a legjobb módszernek.

Nem teljesen valószínűtlen, hogy Caelestinusnak a 431-es efézusi zsinatról való távolmaradása mögött ez az indok is meghúzódhatott: annál is inkább, mivel a keleti püspökök közül a saját képviselőjével nem a rangban utána következőt (ti. Nesztorioszt, a konstantinápolyi pátriárkát), hanem Kürilloszt, Alexandria püspökét (azaz a 381 előtti rend szerinti „másodikat”) bízta meg. Ezáltal azt is jelezhette, hogy nem fogadja el a harmadik konstantinápolyi kánont, ugyanakkor biztosította magát, hogy ha a zsinaton valamilyen okból mégis Nesztoriosz pártja győzedelmeskedik, vagy éppen patthelyzet alakul ki – amire komoly esély lett volna, ha Antiochiai János idejében megérkezik –, ő utólag felülvizsgálhatja az efézusi végzéseket.

A pápáknak az ökumenikus zsinatokról való távolmaradása, ami korábban (325-ben és 381–382-ben) inkább esetlegesen alakult, majd később (431-ben) bizonyos megfontolásokból előnyösnek mutatkozott, Leó pápa kiváló diplomáciai képességének köszönhetően elvi háttérrel rendelkező jogszokássá szilárdult. A rablózsinat szörnyűsége majd a monofiziták látványos bukása nyomán megsokszorozódott tekintélyét Leó rendkívül előrelátó módon tudta kamatoztatni. Egyáltalán nem véletlenül és nem elszórta használja az ilyen kifejezéseket: „Péter apostol előjoga és méltósága”, „az apostoli szentszék érettebb tanácsa” stb.

Nyilvánvaló, hogy a korabeli helyzet nem volt alkalmas sem a hosszú keleti út vállalására, sem a fenyegetett nyugati egyházrészek elhagyására, sőt még kevésbé volt indokolt, hogy két évvel a rablózsinat után a pápa személyes megjelenésével kitegye magát az esetleges újabb erőszakhullámnak. Mindenképpen tanácsos volt tehát Rómában maradni, viszont Leónak gondja volt arra, hogy ezt elvi síkon a jövőre nézve is megalapozza. Noha ebben a korban zsinat fölötti pápai hatalomról anakronizmus lenne beszélni, kétségtelen, hogy az előjogokat helyesen alkalmazó és kihasználó római püspök keményen megszilárdította a későbbi pápai tekintélyt.

Ha ekkor még nem is kerül elő a pápa és a zsinat közötti elsőbbség kérdése (amely jóval későbbi fejlemény), Leó a rablózsinat óta tudatosan kezdte hozzászoktatni a püspököket ahhoz, hogy ő fenntartja magának a zsinat vagy zsinatok végzéseinek felülbírálási jogát. Ugyanebben a levelében úgy hivatkozik a *Tomus ad Flavianum*ra, mint az ortodoxia feltétlen mértékére.

Az ülés dátuma	Az ülés témája	Az ülés száma (régi felosztás)	Az ülés helyes száma
451. okt. 8.	Dioszkorosz helyzetének tárgyalása, a korábbi jegyzőkönyvek felolvasása	1	1
okt. 10.	A Niceai és a Konstantinápolyi Hitvallások, Kürillosz két levele és a <i>Tomus ad Flavianum</i> felolvasása	2	2
okt. 13.	Dioszkorosz letétele	3	3
okt. 17.	Leó levelének elfogadása. Jeruzsálemi Juvenaliosz és a rablózsinat egyéb „segédeinek” visszafogadása. Az egyiptomi püspökök ügyeinek tárgyalása. Több főapát beadványa	4	4
okt. 20.	Carosus és Dórotheosz ügyeinek tárgyalása	4. függeléke	5
okt. 20.	Türoszi (Tírusi) Phótiosz ügyének tárgyalása	4. függeléke	6
okt. 22.	A zsinati bizottság által összeállított <i>Kalcedoni Hitvallás (Meghatározás)</i> , és annak általános megerősítése	5	7
okt. 25.	A császár megjelenik a zsinaton. A hitbeli nyilatkozat (a <i>Kalcedoni Hitvallás</i> , azaz <i>Meghatározás</i>) ünnepélyes felolvasása és aláírása. A császár néhány kánont javasol	6	8
okt. 26.	Antiochia és Jeruzsálem patriarkális tartományainak ügye és annak megtárgyalása	7	9
okt. 26.	Küroszi Theodoréosz visszafogadása	8	10
okt. 27. (lat. 26)	Edesszai Ibasz ügyének tárgyalása	9	11
okt. 28. (lat. 27)	Edesszai Ibasz ügyének további tárgyalása	10	12
okt. 27 (latin)	A letett Antiochiai Domnosz ügyének tárgyalása (csak latin változatban maradt fenn)	10. függeléke	13
okt. 29.	Basszianosz és Efézusi István vitája	11	14
okt. 30.	Döntés az új efézusi püspök választásáról	12	15
okt. 30.	Döntés a niceai és nikomédiai püspökök vitájának ügyében	13	16
okt. 31.	Az antiochiai patriarkális zsinat fogja megvizsgálni, hogy Szabinianosz és Athanasziosz közül kicsoda Perrha jog szerinti püspöke	14	17
okt. 31.	Felolvassák Leónak a zsinathoz címzett 93. levelét	korábban hiányzott	18
okt. 31.	Antiochiai Maximosz, Jeruzsálemi Juvenaliosz és Domnosz közös egyezményének megerősítése	korábban hiányzott	19
okt. 31.	A kánonok megfogalmazása	15	20
nov. 1.	A pápai legátusok tiltakozása a 28. kánon ellen. A zsinat bezárása	16	21

Az 520 és 630 közötti résztvevőt számláló zsinat minden ülését a Boszporusz túlsó domboldalán lévő, szent Eufémia vértanú emlékének szentelt

templomban tartották.⁵⁴⁷ A görögül készült jegyzőkönyveket később latinra, az eredetileg latin nyelvű szövegek nagy részét pedig görögre fordították.

Az ülések adminisztratív irányítását (a szavazatok begyűjtését, az indítványok előterjesztésének jóváhagyását és az ülések berekesztését) a császári megbízottak végezték. A belső, teológiai és egyházi természetű kérdések rendezését magára a zsinatra bízták, amelyen a pápai legátusok elnököltek. Ezt a tényt a zsinatnak Leóhoz küldött levele is megerősíti, amely szerint a pápa az összegyűlt atyákat legátusain keresztül irányította, a császárok pedig az ékes rend fenntartása érdekében elnököltek:

<p>ὄν σὺ μὲν ὡς κεφαλὴ μελῶν ἡγεμόνευες ἐν τοῖς τὴν σὴν τάξιν ἐπέχουσι τὴν εὐβουλίαν ἐπιδεικνύμενος, βασιλεῖς δὲ πιστοὶ πρὸς εὐκοσμίαν ἐξῆρχον ὡς Ζοροβάβελ τῷ Ἰησοῦ, τῆς ἐκκλησίας καθάπερ Ἱερουσαλήμ τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν οἰκοδομῆσαν ἀνανεοῦν προθυμοῦμενοι.</p>	<p>Őket jó tanácsod felmutatásával a tagok fejeként irányítottad azok által, akik rendelkezéseidet hozták. A hív császárok pedig a szép rend érdekében elnököltek. Úgy szorgoskodtak, mint Zorobábel Jésua [szolgálatában], hogy Jeruzsálemhez hasonlóan megújítsák az egyház tanításainak épületét.⁵⁴⁸</p>
---	--

Az első ülés: Dioszkorosz kizárása

Leó pápa következő feltétele, amelytől a zsinat legitimitását Róma szempontjából függővé tette, Dioszkoroszra vonatkozott. Fő megbízottja, Paschasinus már a zsinat első ülésén bejelentette:

<p>Τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρωμαίων πόλεως κεφαλῆς ὑπάρχοντος πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν προστάξεις ἔχομεν ἐν αἷς κατηξίωσεν διαλαλῆσαι ὅπως Διόσκορος μὴ συγκαθεσθῆ τῷ συνεδρίῳ, εἰ δὲ ἐπιχειρήσει τοῦτο τολμῆσαι, ἐκβληθεῖν. τοῦτο ἀναγκαῖον ἡμᾶς παραφυλάξαι.</p>	<p>Róma városának legboldogabb és apostoli püspökétől, aki minden egyház feje, utasításaink vannak, melyekben helyesnek tartotta kijelenteni, hogy Dioszkorosz nem vehet részt a zsinat ülésein, és ha ezt mégis meg meri próbálni, kivetessék. Ezt [a megbízatást] óhatatlanul teljesítenünk kell.⁵⁴⁹</p>
---	---

⁵⁴⁷ Hefele, *Councils*, III, 297–298.

⁵⁴⁸ ACO II, 1, 3, 117. Vö. Ezsd 3,2.

⁵⁴⁹ ACO II, 1, 1, 65.

A nyolcadik ülés: Küroszi Theodorétosz rehabilitálása

A 451. október 26-án tartott ülésen – rögtön a jeruzsálemi patriarkátus ügyének tisztázása után – került sor Küroszi Theodorétosz püspöki jogaiba való visszahelyezésére. Az esemény üzenetértékű abból a szempontból, hogy a résztvevők közül többen tiltakoztak Theodorétosz visszafogadása ellen. Nyilvánvaló, hogy Dioszkorosz és Eutükhész szimpatizánsairól, a kürilliánus krisztológia szélsőséges képviselőiről van szó. A jegyzőkönyv tanúsága szerint Theodorétosz két iratot is beterjesztett a császárhoz és Leó pápa követeihez, melyben megfogalmazta hitvallását, és arra kérte a zsinatot, hogy ezek felolvasása alapján döntsön az ő tanításának helyessége felől.

A rablózsinat kudarcát még mindig fájlaló eutükhíanus püspökök azonban türelmetlenül túlkiabálták: „Semmit nem akarunk felolvasatni! Mondj átkot Nesztorioszra!” Theodorétosz igyekezett pozitív módon előadni krisztológiai tanítását, és egyszerre ítélte el Nesztorioszt és Eutükhészt. A harsány hangú püspökök azonban háromszor egymás után külön, kifejezetten Nesztorioszra vonatkozó anatómát követeltek tőle. Kürosz püspöke belátta, hogy az adott hangulatban hasztalanul próbálkozik meggyőződésének állító módban történő előadásával. Így a következőt mondotta:

Ἀνάθεμα Νεστορίῳ καὶ τῷ μὴ λέγοντι θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν καὶ τῷ εἰς δύο υἱοὺς μερίζοντι τὸν ἕνα υἱὸν τὸν μονογενῆ. ἐγὼ δὲ καὶ τῷ ὄρω τῆς πίστεως ὑπέγραψα καὶ τῇ ἐπιστολῇ τοῦ ὁσιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντος καὶ οὕτω φρονῶ. καὶ μετὰ ταῦτα πάντα σφύζεσθε.

Átkozott legyen Nesztoriosz és az, aki nem nevezi a szent Szűz Máriát istenszülőnek, és aki két fiúra osztja az Egyszülött Fiút. Én is aláírtam a hit meghatározását [ti. a *Kalcedoni Hitvallást*] és a legszentebb Leó érsek levelét [ti. a *Tomus ad Flavianumot*], és így gondolkodom. Mindezek után pedig üdv néktek!⁵⁹⁷

Theodorétosz megaláztatásának külön iróniája, hogy az őt ily módon „rehabilitáló” egyházi előljárók között voltak olyan köpönyegforgató püspökök is, akik a 449-es rablózsinaton szintén az első sorokban ültek. Akkor, az ő távollétében teljes készséggel kimondták rá az átkot. Némelyikük két év után ismét az elnöki asztal mellett foglalhatott helyet: Jeruzsálemi Juvenaliosz mellett Anatoliosz fővárosi pátriárka, Dioszkorosz egykori titkára is.

⁵⁹⁷ ACO II, 1, 3, 9. Az utolsó mondatnak ironikus íze van: az elvhűségéről és példás szolgálatáról ismert püspök keserűen tapasztalta, hogy visszafogadását nem pozitív hitvallásához, hanem negatív kijelentéséhez kötik. Így a végszó értelme ez is lehet: Mindezek után pedig legyetek jó egészségben!

A Nesztorioszra kimondott anatóma után Theodorétosz ortodoxiáját nemcsak a császári megbízottak, hanem Paschasinus római legátus, majd Anatóliosz és Antiochiai Maximosz is elismerték. A mindenképp hasznot húzó Juvenaliosz rögtön sietett hozzátenni: ő is egyetért Anatóliosz döntésével.⁵⁹⁸

A küroszi püspök visszafogadásának módja világosan előre jelezte, hogy a monofizitizmus egyáltalán nem lebecsülendő veszély. Sőt: a történelem tanúsága alapján a monofizitizmus és az abból kifejlődő monothelizmus és monoenergizmus nagyon hatékonyan bizonyult abban a tekintetben, hogy az egyházat belülről igyekezett megosztani. Ennek tragikus következményei egyre világosabbakká váltak az iszlám előretörésének századaiban.

Egy évszázaddal Kalcedon után – éppen a monofiziták iránti gesztusból – Jusztiniánosz császár irányításával az 553-as zsinat 13. kánonja átkot mondott Theodorétosznak „az igaz hit, az első [431-es] efézusi zsinat, szent Kürillosz és az ő 12 anatómája ellen” írt munkáira.⁵⁹⁹ Ezen az anatómák cáfolatát, illetve Theodorétosznak a 431-es Kürillosz-féle zsinatot bíráló Πενταλόγος (*Öt könyv*) című írását értették. Az utóbbi azóta elveszett.

Mint említettük, a 12 anatóma még 451-ben sem vált ökumenikusan elfogadott hitszabállyá, így az 553-as zsinat Theodorétosz elleni vádja eleve anakronizmuson alapult. Továbbá, Kalcedonban úgy rehabilitálták Kürosz püspökét, hogy nem kívánták tőle egyetlen művének visszavonását sem.

A kilencedik és tizedik ülések: Edesszai Ibasz rehabilitálása

Még Theodorétosz visszafogadásának napján sor került Edesszai Ibasz ügyének előzetes tárgyalására. A tíruszi per anyagának bemutatása után a további megbeszélést másnapra, október 27-re halasztották. Ennek során felolvasták Ibasznak Mariszhoz küldött levelét is. Paschasinus, a nyugati küldöttek szószólója éppen e levél alapján nyilvánította ortodoxnak Ibaszt:

<p>Ἀναγνωσθέντων τῶν χαρτῶν ἔγνωμεν ἀπὸ μὲν ἀποφάσεως τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων Ἰβαν τὸν εὐλαβέστατον ἀνεύθυνον ἀποδεδεῖχθαι ἀναγνωσθείσης γὰρ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἐπέγνωμεν αὐτὸν ὑπάρχειν ὀρθόδοξον.</p>	<p>Az irat felolvasásával a legkegyesebb püspökök [ti. a tíruszi és bérütoszi per bírúinak] ítélete alapján elismerjük, hogy megállapították a legkegyesebb Ibasz ártatlanságát. Mivel levelét felolvasták, őt magát ortodoxnak ismerjük el.⁶⁰⁰</p>
---	--

⁵⁹⁸ ACO II, 1, 3, 10.

⁵⁹⁹ Hahn, *Bibliothek*, §. 148/XIII (p. 171).

⁶⁰⁰ ACO II, 1, 3, 39.

zott ítéletet, amely Kürosz püspökének „az igaz hit, az első [431-es] efézusi szent zsinat, szent Kürillosz és az ő 12 anatómája ellen” írt munkáit sújtotta, a nyugati keresztyénség vezetői gyakorlatilag soha nem ismerték el.

Az atyák korának alkonya

A 431-es efézusi és a 451-es kalcedoni zsinatok elvi nyugvópontonra juttatták a krisztológia legfontosabb kérdéseit. Ebből a szempontból legalább olyan jelentősek, mint a szentháromságtan és a pneumatológia dilemmáit tisztázó 325-ös niceai, illetve a 381-es konstantinápolyi zsinatok. Az első négy ökumenikus zsinat tehát létrehozta azt a tanbeli keretet, amelyen belül az ortodox teológiai gondolkodás továbbfejlődhetett. A római katolikus, a görög–keleti és a protestáns egyházak közötti ökumenikus párbeszéd közös dogmatikai alapját változatlanul ezek a hitvallások és meghatározások képezik.

Kalcedonnak nem sikerült maradéktalanul megteremtenie azt a tanbeli egységet, amelyre Leó pápa és szövetségesei áhítoztak. Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy a 451-es *Kalcedoni Meghatározás* (*Definitio Chalcedonense*) a klasszikusnak nevezhető óegyházi kor teológiai felépítményének záróköve. Az összes későbbi disputa, köztük az ún. neo-kalcedoniánus krisztológia kialakulása, a monofizita és monotheléta tévtanítás körüli viták gyökerei kivétel nélkül ide nyúlnak vissza.

Noha a későbbi korok egyik-másik teológusa ki-kitűnt valamilyen téren (pl. Bizánci Leontiosz, Hermianeai Facundus, Hitvalló Maximosz, Damaszkuszi János stb.), az V. század közepe és a nyugatrómai birodalom bukása után már nem találkozunk olyan lenyűgöző műveltségű és korszakalkotó tekintélyű teológusokkal, mint amilyen Órigenész, Athanasziosz, Nazianzoszi Gergely, Khrüszosztomosz vagy éppen Küroszi Theodorétosz volt.⁶⁶¹ Ehhez részben hozzájárult Jusztiniánosz császár VI. századi rendelete, amellyel több, mint 900 éves működés után bezáratta Platón és Arisztotelész iskoláját. A filozófia többé nem, vagy csak nagyon kevésbé hatott megtermékenyítően a teológiai gondolkodásra, és így a teológusok lassan elkezdtek ugyanazon kérdések körül forogni, amely önmagában hordozta a teológia belterjessé válásának veszélyét.

⁶⁶¹ A kalcedoni zsinat után Theodorétosz megalkotta az óegyház egyik legdokumentáltabb hereziológiai munkáját *Haereticarum fabularum compendium* (*Az eretnekek gonosz meséinek összefoglalása*) címmel. A mű egyes részleteinek magyar fordítását ld. Papp György, 'Küroszi Theodorétosz: *Haereticarum fabularum compendium* – Nesztorioszról és Eütiühészről', *RSz*, 99/2 (2006), 187–196; Papp György, 'Küroszi Theodorétosz, *Haereticarum fabularum compendium* – Ariusról és Apollinariszról', *RSz*, 99/5 (2006), 527–535.

Alexandriai Kürillosz 431-es efézusi zsinatának végzése, hogy ti. senki ne tegyen hozzá semmit a *Niceai Hitvalláshoz*, illetve ne hozakodjon elő más hitvallással, nagymértékben akadályozta a teológiai tanítás fejlődését. A későbbi időszerű kérdésekre ugyanis – a 431-es zsinati tiltás miatt – sokszor nehezen lehetett (és lehet) pozitív választ adni. Így például az 553-as, ún. ötödik egyetemes zsinat, amelyet szinte kizárólag Jusztiniánosz császár irányított, még hitbéli *meghatározást* sem alkotott: az ottani atyák teológiai tudományából és hitvédő szándékából már csupán az egyházzal békességben elhunyt antiochiai teológusok elleni átkozódásra futotta. Nem csoda, hogy Róma és a Nyugat hosszú ideig nem volt hajlandó elismerni e zsinat jogszerűségét. Arról pedig valóban kevés szó esik, hogy a VII. században Hitvalló Maximosz csak az 553-ban kiközösített IV. és V. századi antiochiai teológusok érveinek felhasználásával tudott sikeres küzdelmet folytatni a monotheletizmus és a monoenergizmus ellen. Így az sem véletlen, hogy a hirtelen megjelenő iszlám az önmagával teológiailag meghasonlott és missziói lendületében meggyengült keresztyénség kárára tudott megerősödni. Hihetetlen gyorsaságú elterjedésével teljesen megváltoztatta nemcsak a Közel–Kelet, hanem az egész Földközi-tenger térségének lelki és szellemi arculatát.

Az atyák korának alkonya bizonyos fokig naplemente is, amely – ahogy a naplementéhez illik – mindig csodálatos látvány. Ugyanakkor szinte napfogyatkozásnak is nevezhetnénk, hiszen a nyugati teológusok nyelvileg és szellemileg egyre inkább távolodni kezdenek ettől a kortól, amelyet fokozatosan elhomályosítanak a nehezen leküzdhető nyelvi korlátok. Az 1054-ben bekövetkező sajnálatos egyházszakadás pedig még jobban elidegeníti őket a görög, szír, perzsa és kopt nyelvű keresztyén irodalomtól, miközben a latin atyák (különösen Ambrosius és Augustinus) hagyománya elevebben megmarad. Ez a napfogyatkozás végigkíséri szinte a teljes középkori latin irodalmat, és mialatt a teológiában Arisztotelész szinte észrevétlenül veszi át az uralmat Platónától, a nyugati teológusok már legfennebb csak idézetgyűjtemények és *Catenák* szintjén találkoznak a görög atyák latinra átültetett morzsáival.

Rotterdami Erasmus felbecsülhetetlen kutatói és kiadói munkásságának köszönhetjük, hogy a reformáció századában a világ ismét felfigyelt arra az óriási kincsre, amelyet az első öt évszázad teológiai hagyománya jelent. Olyan egyetemes keresztyén örökség ez, amely különösen protestáns szempontból elhanyagolhatatlan: reformátoraink szinte egyetlen mondata sem érthető vagy értelmezhető helyesen az atyák írásainak ismerete nélkül. Amiképpen a teremtéstörténet alapján a föld azé, aki azt „míveli és őrzi”, azonképpen az örökség is annak jár, aki kész felvállalni, ápolni és hűségesen továbbadni azt.

Ajánlott irodalom

Elsődleges források – szövegkiadások

- Acta Conciliorum Oecumenicorum, Series I, ed. E. Schwartz & J. Straub (Berlin: Walter de Gruyter, 1914–1984); Series II, ed. sub auspiciis Academiae Scientiarum Bavaricae (Berlin: Walter de Gruyter, 1984–)
- Adamik Tamás, szerk., *Az apostolok csodálatos cselekedetei* (Budapest: Telosz kiadó, 1996)
- Aurelius Augustinus, *Opera II/6*, CSEL 88: *Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae*, recensuit Johannes Divjak (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981)
- Bidez, J. – Parmentier, L., szerk., *The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia* (London: Methuen, 1898)
- Chrysostom, John, *Baptismal instructions*, ford. Paul W. Harkins (Westminster: Newman Press, 1963)
- Codex Theodosianus* <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/tituli.htm>
- Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1866–)
- Cotelier, Jean, szerk. *Ecclesiae Graecae Monumenta* (Paris: F. Muguet, 1681)
- Courtonne, Y., *Saint Basile: Lettres*, 3 kötet (Paris: Les Belles Lettres, 1957–1966)
- Cyril of Alexandria, *Letters 51–110*, ford. John I. McEnerney, Fathers of the Church 76 (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 1987)
- Datema, C., szerk., *Amphilochius of Iconium: Opera* (Turnhout: Brepols, 1978)
- Die griechischen christlichen Schriftsteller (Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1945–)
- Denzinger, Heinrich – Schönmetzer, Adolf, *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, 33. kiadás (Freiburg: Herder, 1965)
- Dumortier, J., szerk., *Jean Chrysostome: À Théodore*, SC 117 (Paris: Cerf, 1966)
- Ettlinger, Gerard H., szerk., *Theodoret: Eranistes*, (Oxford: Clarendon Press, 1975)
- Évieux, Pierre, szerk., *Cyrille d'Alexandrie: Lettres Festales*, SC 372 (Paris: Cerf, 1991)
- Geerard, Mauritius, szerk., *Clavis Patrum Graecorum*, 5 kötet + Suppl. (Turnhout: Brepols, 1974–1998)
- Hahn, G. Ludwig, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, 3. kiadás (Breslau: E. Morgenstern, 1897)
- Háy János, szerk., *Az isteni és az emberi természetről – görög egyházatyák*, 2 kötet (Budapest: Atlantisz, 1994)
- Henry, René, szerk., *Photius: Bibliothèque*, Collection Byzantine, 8 kötet (Paris: Les Belles Lettres, 1959–77)
- Kotter, B., *Die Schriften des Johannes von Damaskos* (Berlin: Walter de Gruyter, 1973)
- Lardet, P., szerk., *Saint Jerome, Apologie contre Rufin*, SC 303 (Paris: Cerf, 1983)

- Lietzmann, Hans, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, TU 1 (Tübingen: Mohr, 1904)
- Mansi, Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 53 kötet (Florentiae: Antonius Zatta, 1761)
- Migne, Jacques Paul, szerk., *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 161 kötet (Paris: 1857–1887)
- Migne, Jacques Paul, szerk., *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, 221 kötet (Paris: 1844–1864)
- Mingana, Alphonse, *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Nicene Creed*, Woodbroke Studies 5 (Cambridge: W. Heffer & Sons, 1932)
- Mingana, Alphonse, *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the Sacraments of Baptism and the Eucharist*, Woodbroke Studies 6 (Cambridge: W. Heffer & Sons, 1933)
- Ókeresztény írók sorozat (Budapest: Szent István Társulat, 1980–)
- Órigenész, *A principiumokról I–II.*, Catena, szerk. Heidl György és Somos Róbert (Budapest: Paulus Hungarus & Kairosz, 2003)
- Órigenész, *Kelszosz ellen*, ford. Somos Róbert (Budapest: Kairosz, 2008)
- de Otto, I. C. Th., szerk., *Iustini Philosophi et Martyris Opera Quae Feruntur Omnia*, Corpus Apologetarum Christianorum Saeculi Secundi, 4, 3rd edn (Jena: Gust. Fischer, 1880)
- Ramsey, Boniface, szerk., *Works of Saint Augustine*, több kötetes sorozat (New York: New City Press, 2005–)
- Rouet de Journel, M. J., *Enchiridion Patristicum* (Freiburg: Herder, 1922)
- Schaff, Philip, szerk., *The Creeds of Christendom*, 3 kötet (New York: Harper & Bros., 1877–1878)
- Schor, Adam M., 'Theodoret on the "School of Antioch": A Network Approach', *Journal of Early Christian Studies* 15/4 (2007), 517–562
- Socrates Scholasticus, *Kirchengeschichte*, szerk. G. Chr. Hansen, GCS, N. F. 1 (Berlin: Akademie Verlag, 1995)
- Sources Chrétiennes (Paris: Cerf, 1942–)
- Staab, K., *Pauluskommentar aus der griechischen Kirche aus Katenenhandschriften gesammelt* (Münster: Aschendorff, 1933)
- Swete, H. B., *Theodori Episcopi Mopsuesteni in epistolas B. Pauli commentarii*, 2 kötet (Cambridge: Cambridge University Press, 1880–1882)
- Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur (Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1891–)
- Theodoret of Cyrrihus, *A History of the Monks of Syria*, ford. R. M. Price, Cistercian Studies 88 (Oxford: Mowbray, 1985)
- Theodoret of Cyrus, *On divine providence*, ford. Thomas P. Halton, Ancient Christian writers 49 (New York: Newman Press, 1988)
- Theophanes Confessor, *Chronographia*, szerk. C. de Boor (Hildesheim: Olms, 1963)

- Vosté, J. M., *Theodori Mopsuesteni Commentarius in Evangelium Joannis Apostoli*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 115 & 116 (Louvain: Officina Orientalis, 1940)
- Wace, Henry – Schaff, Philip, szerk., *A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of The Christian Church*, 14 kötet (Oxford: James Parker, 1886–1900)
- Wenger, Antoine, szerk., *Jean Chrysostome: Huit catéchèses baptismales inédites*, SC 50 bis (Paris: Cerf, 1970)

Másodlagos források

- AbouZayd, Shafiq, *Ihdayutha, A Study of the Life of Singleness in the Syrian Orient. From Ignatius of Antioch to Chalcedon 451 A.D.* (Oxford: ARAM Society for Syro-Mesopotamian Studies, 1993)
- Abramowski, Luise, ‘Der Christusglaube der Konzilien’, in: *Wer ist Jesus Christus?*, szerk. Walter Brandmüller (Aachen: MM, 1995), 237–273
- Abramowski, Luise, *Drei christologische Untersuchungen* (Berlin: Walter de Gruyter, 1981)
- Abramowski, Luise, *Formula and Context: Studies in Early Christian Thought* (Aldershot: Variorum, 1992)
- Abramowski, Luise, ‘Reste von Theodoret's Apologie für Diodor und Theodor bei Facundus’, *Studia Patristica*, 1 (1957), 61–69
- Abramowski, Luise, ‘Συνάφεια und ἀσύγχυτος ἕνωσις als Bezeichnung für trinitarische und christologische Einheit’, *Drei christologische Untersuchungen* (Berlin: Walter de Gruyter, 1981), 63–109
- Abramowski, Luise, ‘Über die Fragmente des Theodor von Mopsuestia in Brit. Libr. add 12.516 und das doppelt überlieferte christologische Fragment’, *Oriens Christianus*, 79 (1995), 1–8
- Abramowski, Luise, ‘Was hat das Nicaeno-Constantinopolitanum (C) mit dem Konzil von Konstantinopel zu tun?’, *Theologie und Philosophie*, 67 (1992), 481–513
- Abramowski, Luise, ‘Zur Theologie Theodors von Mopsuestia’, *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 72 (1961), 263–293
- Acerbi, Silvia, ‘Intolerancia dogmática en el siglo V: un estudio de la legislación imperial anti-herética (CTh. XVI, 5, 66 – C. I. I, I, 3 – ACO II, III, 3)’, *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones* 18 (2007), 127–144
- Altaner, Berthold, *Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, szerk. Alfred Stuiber, VI. kiadás (Freiburg: Herder, 1963)
- Amann, E., ‘L’affaire Nestorius vue de Rome’, *Revue des sciences religieuses* 23 (1949), 5–37, 207–244; 24 (1950), 28–52, 235–265
- Amann, E., ‘La doctrine christologique de Théodore de Mopsueste’, *Revue des sciences religieuses*, 14 (1934), 160–190
- Artner Edgár, *Ókeresztény egyház- és dogmatörténet* (Budapest: Szent István Társulat, 1946)

- Bardy, Gustave, *Recherches sur Lucien d'Antioche et son école* (Paris: Beauchesne, 1936)
- Barth, Karl, *Die Kirchliche Dogmatik*, 13 kötet + Register (Zürich: EVZ, 1932–1970)
- Barth, Karl, *Nein! Antwort an Emil Brunner* (München: C. Kaiser, 1934)
- Batiffol, P., 'Les présents de Saint Cyrille à la cour de Constantinople', *Études de liturgie et d'archéologie chrétienne* (Paris: J. Gabalda, 1919)
- Bauer, Walter, *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity* (Philadelphia: Fortress Press, 1979)
- Bauer, Walter, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum* (Tübingen: Mohr, 1964)
- Бологов, Василий Василиевич, Лекции по истории древней церкви (Bolotov, Vaszilij Vaszilijevics, *Lektsii po istorii drevnej tserkvi – Óegyháztörténeti előadások*), IV (Szentpétervár: 1917)
- Brennecke, Hans Christoph, 'Lukian von Antiochien in der Geschichte der arianischen Streitiges', *Logos. Festschrift für Luise Abramowski* (Berlin: Walter de Gruyter, 1993), 170–192
- Bright, William, *A History of the Church from the Edict of Milan AD 313, to the Council of Chalcedon AD 451* (Oxford: James Parker, 1869)
- Brown, Peter R. L., *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire* (Madison: University of Wisconsin Press, 1992)
- Brunner, Emil, *Natur und Gnade: zum Gespräch mit Karl Barth* (Tübingen: Mohr, 1934)
- Caspari, C. P., *Alte und Neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*, 3 vols (Malling: Christiania, 1879)
- Ceillier, Remi, *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, (Paris: 1729–1763 – 23 kötet; repr. Louis Vives, 1861 – 17 kötet)
- Chadwick, Henry, *A korai egyház*, ford. Ertsey K., Tornai F. (Budapest: Osiris, 1999)
- Christie-Murray, David, *A History of Heresy* (Oxford: Oxford University Press, 1989)
- Cunliffe-Jones, Hubert, szerk., *A History of Christian Doctrine* (Edinburgh: T&T Clark, 1978)
- Devreesse, Robert, *Essai sur Théodore de Mopsueste*, Studi e Testi, 141 (Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1948)
- Diepen, Herman M., *Les trois chapitres au concile de Chalcedoine. Une étude de la christologie de l'Anatolie ancienne* (Oosterhout: Saint Michel, 1953)
- Dzielska, Maria, *Hypatia of Alexandria* (Cambridge: Harvard University Press, 1995)
- Elrington, Charles Richard, *The Whole Works of the Most Rev. James Ussher, D. D.*, 17 kötet (Dublin: Hodges and Smith, 1847–1864)
- Ermoni, V., *De Leontio Byzantino et de eius doctrina christologica* (Párizs: Firmin-Didot, 1895)

- Fairbairn, Donald, *Eastern Orthodoxy through Western Eyes* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2002)
- Fairbairn, Donald, *Grace and Christology in the Early Church*, Oxford Early Christian Studies (Oxford: Oxford University Press, 2003)
- Ferguson, Everett, szerk., *Encyclopedia of Early Christianity*, II. kiadás (London: Garland, 1998)
- Füsti-Molnár Szilveszter, *Ecclesia sine macula et ruga. Donatist Factors Among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary Especially After 1989/90* (Sárospatak: Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2008)
- Galtier, P., 'Théodore de Mopsueste: sa vraie pensée sur l'incarnation', *Recherches de science religieuse*, 45 (1957), 161–186; 338–360
- González, Justo L., *A History of Christian Thought From the Beginnings to the Council of Chalcedon* (Nashville: Abingdon Press, 1970)
- Greer, Rowan A., *Theodore of Mopsuestia: Exegete and Theologian* (London: Faith Press, 1961)
- Grillmeier, Aloys, *Christ in Christian Tradition, From the Apostolic Age to Chalcedon (451)*, második, javított kiadás, ford. John Bowden (Atlanta: John Knox Press, 1975)
- Grillmeier, Aloys, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche, Von der Apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451)*, III. kiadás (Freiburg: Herder, 1990)
- Guinot, Jean-Noël, *L'exégèse de Théodoret de Cyr*, Théologie historique, 100 (Paris: Beauchesne, 1995)
- Guinot, Jean-Noël, 'L'Expositio rectae fidei et le traité *Sur la Trinité et l'Incarnation* de Théodoret de Cyr: deux types d'argumentation pour un même propos?', *Recherches Augustiniennes*, 32 (2001), 39–74.
- Guinot, Jean-Noël, 'Présence d'Apollinaire dans l'oeuvre exégétique de Théodoret', *Studia Patristica*, 19 (1989), 166–172
- Halleux, André de, *Patrologie et oecuménisme, Recueil d'études*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 93 (Leuven: Leuven University Press, 1990)
- Harnack, Adolf, *Dogmatörténet*, ford. Gromon András (Szentendre: 1998)
- Hefele, Karl Joseph, *A History of the Christian Councils*, ford. William Clark, 5 kötet (Edinburgh: T&T Clark, 1872–1896)
- Holliday, Lisa R., 'Will Satan Be Saved? Reconsidering Origen's Theory of Volition in *Peri Archon*', *Vigiliae Christianae* 63 (2009), 1–23
- Holum, Kenneth G., *Theodosian Empresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity* (Berkeley: University of California Press, 1982)
- Hultgren, Arland J., – Haggmark, Steven A., szerk., *The Earliest Christian Heretics, Readings from Their Opponents* (Minneapolis: Fortress Press, 1996)
- Hurtado, Larry W., *Hogyan lett Jézus Istenné a földön?* (Pannonhalma: Bencés kiadó, 2008)

- Hurtado, Larry W., *Lord Jesus Christ: Devotion to Jesus in Earliest Christianity* (Grand Rapids: Eerdmans, 2003)
- Jackson, Blomfield, *The Ecclesiastical History, Dialogues and Letters of Theodoret*, NPNF III (New York: Christian Literature Publishing, 1892)
- Jurgens, William A., *The Faith of the Early Fathers*, 3 kötet (Collegeville: Liturgical Press, 1979)
- Kannengiesser, Charles, *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in Ancient Christianity* (Leiden: Brill, 2006)
- Keating, Daniel A., *The Appropriation of Divine Life in Cyril of Alexandria*, Oxford Theological Monographs (Oxford: Oxford University Press, 2004)
- Kelly, J.N.D., *Early Christian Creeds*, III. kiadás (London: Longman, 1972)
- Kelly, J.N.D., *Early Christian Doctrines*, V. kiadás (London: A. & C. Black, 1977)
- Kelly, J.N.D., *Golden Mouth. The Story of John Chrysostom – Ascetic, Preacher, Bishop* (London: Duckworth, 1995)
- Klotsche, E.H., *An Outline of the History of Doctrines* (Burlington: The Lutheran Literary Board, 1927)
- Lampe, G. W. H., szerk., *A Patristic Greek Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1961)
- Lebourlier, Jean, 'Union selon l'hypostase. Ébauche de la formule dans le premier livre pseudo-Athanasien *Contre Apollinaire*', *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 44 (1960), 470–476
- Leppin, Hartmut, *Von Constantin dem Grossen zu Theodosius II., Das christliche Kaisertum bei den Kirchenhistorikern Socrates, Sozomenus und Theodoret, Hypomnemata, Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben*, 110 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996)
- Lietzmann, Hans, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, TU 1 (Tübingen: Mohr, 1904)
- Loofs, Friedrich, *Grundlinien der Kirchengeschichte* (Halle: Max Niemeyer, 1910)
- Loofs, Friedrich, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte* (Halle: Max Niemeyer, 1906)
- Loofs, Friedrich, *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius* (Halle: Max Niemeyer, 1905)
- Loofs, Friedrich, *Nestorius and His Place in the History of Christian Doctrine* (Cambridge: Cambridge University Press, 1914)
- Lohse, Bernhard, *A Short History of Christian Doctrine*, ford. F. Ernest Stoeffler (Philadelphia: Fortress Press, 1966)
- Maier, Ingo G., *Latin imperial laws and letters (AD 306–565) not included in the Codes and Novels of Theodosius and Iustinianus* (Melbourne: Internet Publication, 2010)
<http://members.ozemail.com.au/~igmaier/extracod.pdf>
- McGrath, Alister E., *Christian Theology, An Introduction* (Oxford: Blackwell, 1994)
- Mc Grath, Alister E., *Bevezetés a keresztény teológiába* (Budapest: Osiris, 1995)

- McGrath, Alister E., *Historical Theology, An Introduction to the History of Christian Thought* (Oxford: Blackwell, 1998)
- McKenzie, J. L., 'Annotations on the Christology of Theodore of Mopsuestia', *Theological Studies*, 19 (1958), 345–373
- Meyendorff, Jean, *Krisztus az orthodox teológiában* (Budapest: Osiris-Odigitria, 2003)
- Michel, A., 'Idiomes (communication des)', *Dictionnaire de théologie catholique*, szerk. A. Vacant, E. Mangenot és E. Amann, 15 kötet (Paris: Letouzey, 1923–1950), VII/1 (1927), 597–602
- Mosheim, Johann Lorenz, *Institutionum historiae ecclesiasticae antiquae et recentioris* (Helmstadii: Christianum Fridericum Weygand, 1755)
- Mosheim, Johann Lorenz, *Institutes of ecclesiastical history*, ford. James Murdock, 3 kötet (New Haven: Maltby, 1832)
- Müller, Gerhard Ludwig, 'Idiomenkommunikation', *Lexikon für Theologie und Kirche*, szerk. Walter Kasper, III. kiadás, 10 kötet (Freiburg: Herder, 1993–2001), V, 403–406
- Nigg, Walter, *The Heretics*, szerk. és ford. Richard és Clara Wilson (New York: Alfred A. Knopf, 1962)
- Norris, R. A., *Manhood and Christ: A Study in the Christology of Theodore of Mopsuestia* (Oxford: Clarendon Press, 1963)
- Norris, R. A., 'The Problem of Human Identity in Patristic Christological Speculation', *Studia Patristica*, 17 (1982), 147–159
- Óbis Hajnalka, 'Észak-Afrika polgári és vallási élete az újabb augustinusi levelek alapján. A *Defensio* módszerei Aurelius Augustinus levelezésében', doktori értekezés, Debreceni Egyetem, Latin szöveghagyomány – római civilizáció doktori program, 2000
http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/79629/1/de_436.pdf
- van Oort, J., és U. Wickert, szerk., *Christliche Exegese zwischen Nicaea und Chalcedon* (Kampen: Pharos, 1992)
- Oulton, J.E.L., *Holy Communion and Holy Spirit* (London: SPCK, 1954)
- Papp György, 'Küroszi Theodorétosz: *Alexandriai Kürillosz Nesztoriosz ellen írott 12 anatómájának cáfolata I–II*', *RSz* 98/1 és 98/2 (2005), 70–83 és 187–197
- Papp György, 'Küroszi Theodorétosz: *Arról, hogy emberré válása után is egy Fiú a mi Urunk Jézus Krisztus*', *RSz*, 97/3 (2004), 284–287
- Papp György, 'Küroszi Theodorétosz: *Haereticarum fabularum compendium – Nesztorioszról és Eütiókhészről*', *RSz*, 99/2 (2006), 187–196
- Papp György, 'Küroszi Theodorétosz, *Haereticarum fabularum compendium – Ariusról és Apollinarisról*', *RSz*, 99/5 (2006), 527–535
- Parmentier, Martin, 'A Letter from Theodoret of Cyrus to the Exiled Nestorius (CPG 6270) in a Syriac Version', *Bijdragen. Tijdschrift Voor Filosofie en Theologie. International Journal in Philosophy and Theology*, 51 (1990), 234–245

- Pásztori-Kupán István, 'A „tulajdonságok közlésének” tana Heinrich Bullinger teológiai gondolkodásában', *RSz*, 96/2 (2003), 146–158
- Pásztori-Kupán István, 'Alexandriai Kürillosz és Küroszi Theodorétosz a Jézus Krisztus megkísértéséről: Az alexandriai és az antiochiai krisztológia hasonlóságai és különbözőségei', *RSz* 97/1 (2004), 57–81
- Pásztori-Kupán István, 'An unnoticed title in Theodoret of Cyrus' Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἑνανθρωπήσεως', *The Journal of Theological Studies* 53 (2002), 102–111
- Pásztori-Kupán István, 'Edesszai Ibasz levele Mariszhoz: Kétszeri ítélet és kétszeri felmentés ugyanazért a levélért', *RSz* 103/3 (2010), 276–292
- Pásztori-Kupán István, 'Hagyomány és viszonyulás: Nazianzoszi Gergely, Küroszi Theodorétosz és a 433-as Egységformula', *RSz* 103/2 (2010), 163–176
- Pásztori-Kupán István, 'Jézus Krisztus személyének „hüposztatikus egysége” az V. század terminológiai vitáinak tükrében', *RSz* 100/3 (2007), 645–656
- Pásztori-Kupán István, 'Kicsoda az, aki *tegnap és ma és mindörökké ugyanaz*? A Jézus Krisztusról szóló evangélium igazsága az apostoli kor végétől a reformációig', *Sárospataki Füzetek*, 4/2 (2000), 23–43
- Pásztori-Kupán István, *Követvén a szent atyákat. Az ógyház dogmatörténete 381-ig* (Kolozsvár: Napoca Star – PTI, 2009)
- Pásztori-Kupán István, 'Küroszi Theodorétosz: *A megelevenítő Szentháromságról*', *RSz* 93/4–5 (2000), 317–336
- Pásztori-Kupán István, *Ókori görög gondolkodók. Filozófiai bevezetés a teológia tanulmányozásához* (Kolozsvár: PTI, 2010)
- Pásztori-Kupán István, *Theodoret of Cyrus*, *The Early Church Fathers* (London: Routledge, 2006)
- Pásztori-Kupán István, *Theodoret of Cyrus's Double Treatise On the Trinity and On the Incarnation: The Antiochene Pathway to Chalcedon* (Kolozsvár: EREK, 2007)
- Pásztori-Kupán István, 'Új keresztyén életrend a Római Birodalomban', *RSz*, 95/2–3 (2002), 198–205
- Pelikan, Jaroslav, *The Christian Tradition. A History of the Development of Doctrine*, 5 kötet, I: *The Emergence of the Catholic Tradition (100–600)* (Chicago: University of Chicago Press, 1971)
- Prestige, G. L., *Fathers and Heretics*, Bampton Lectures for 1940 (London: SPCK, 1940)
- Prestige, G. L., *God in Patristic Thought* (London: SPCK, 1952), 157–178
- Price, Richard – Gaddis, Michael, ford., szerk., *The Acts of the Council of Chalcedon*, *Translated Texts for Historians* 45, 3 kötet (Liverpool: Liverpool University Press, 2005)
- Pusey, P. E., *Sancti Patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in XII Prophetas*, 2 kötet (Oxford: Clarendon Press, 1868)
- Quasten, Johannes, *Patrology*, 4 kötet (Utrecht: Spectrum, 1950–1986)

- Rammelt, Claudia, *Ibas von Edessa. Rekonstruktion einer Biographie und dogmatischen Position zwischen den Fronten*, Arbeiten zur Kirchengeschichte, 106 (Berlin: Walter de Gruyter, 2008)
- Richard, Marcel, 'L'introduction du mot *hypostase* dans la théologie de l'Incarnation', *Mélanges de science religieuse* 2 (1945), 5–32, 243–270
- Richard, Marcel, 'La tradition des fragments du traité *Περὶ τῆς ἀνθρωπότησεως* de Théodore de Mopsueste', *Le Muséon*, 55 (1943), 55–75
- Richard, Marcel, *Opera Minora*, szerk. E. Dekkers *et alii*, 3 kötet (Turnhout: Leuven University Press, 1976–1977)
- Richard, Marcel, 'Les traités de Cyrille d'Alexandrie contre Diodore et Théodore', *Mélanges dédiés à la mémoire de Félix Grat*, 2 kötet (Paris: Pecqueur-Grat, 1946–1949), I, 99–116
- Rinn, Heinrich, *Dogmengeschichtliches Lesebuch* (Tübingen: Mohr, 1910)
- Ritter, Adolf Martin, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1965)
- Romanides, John S., 'St. Cyril's *One Physis or Hypostasis of God the Logos Incarnate* and Chalcedon', *Greek Orthodox Theological Review*, 10 (1965), 82–107
- Russell, Norman, *Cyril of Alexandria*, The Early Church Fathers (London: Routledge, 2000)
- Russell, Norman, *Theophilus of Alexandria*, The Early Church Fathers (London: Routledge, 2007)
- Samuel, V. C., 'One Incarnate Nature of God the Word', *Greek Orthodox Theological Review*, 10 (1965), 37–53
- Schaff, Philip, *History of the Christian Church*, 7 kötet (New York: C. Scribner, 1889)
- Schäublin, Christoph, *Untersuchungen zu Methode und Herkunft der antiochenischen Exegese*, szerk. Theodor Klauser és Ernst Dassmann, Theophaneia, Beiträge zur Religions- und Kirchengeschichte des Altertums, 23 (Köln-Bonn: Peter Hanstein, 1974)
- Schwartz, Eduard, 'Cyrill und der Mönch Viktor', *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse*, 208/4 (1928), 1–51
- Schwartz, Eduard, 'Der Prozess des Eutyches', *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung*, 5 (1929), 1–93
- Schwartz, Eduard, *Eine antichalkedonische Sammlung aus der Zeit Kaiser Zenos*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologisch und historische Klasse, vol. 32, Abhandlung no. 6 (München: 1927)
- Schwartz, Eduard, 'Zur Schriftstellerei Theodrets', *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse*, 1 (1922), 30–40

- Schweizer, E., 'Diodor von Tarsus als Exeget', *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, 40 (1941–1942), 33–75
- Seeberg, R., és D. F. Frank, 'Communicatio idiomatum', *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, szerk. Albert Hauck, 22 kötet (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1896–1909), IV, 254–261
- Sellers, R. V., 'Pseudo-Justin's *Expositio rectae fidei*: A Work of Theodoret of Cyrus', *The Journal of Theological Studies*, 46 (1945), 145–160
- Sellers, R. V., *The Council of Chalcedon, A Historical and Doctrinal Survey* (London: SPCK, 1961)
- Sellers, R. V., *Two Ancient Christologies* (London: SPCK, 1940)
- Slusser, M., 'The Scope of Patripassianism', *Studia Patristica*, 17 (1982), 169–175
- Smith, William–Wace, Henry, szerk., *A Dictionary of Christian Biography*, (London: John Murray, 1911) <http://www.ccel.org/ccel/wace/biodict.html>
- Sorč, Ciril, *Entwürfe einer perichoretischen Theologie* (Münster: Lit, 2004)
- Spanneut, Michel, *Recherches sur les écrits d'Eustathe d'Antioche avec une édition nouvelle des fragments dogmatiques et exégétiques* (Lille: Facultés Catholiques de Lille, 1948)
- Staab, K., *Pauluskommentar aus der griechischen Kirche aus Katänenhandschriften gesammelt* (Münster: Aschendorff, 1933)
- Starowieyski, Marek, 'Le titre θεοτόκος avant le concile d'Éphèse', *Studia Patristica*, 19 (1989), 236–242
- Sullivan, Francis A., *The Christology of Theodore of Mopsuestia*, *Analecta Gregoriana*, 82 (Romae: Apud aedes Universitatis Gregoriana, 1956)
- Tillemont, Louis Sebastien le Nain de, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, 16 kötet (Paris: 1693–1712)
- Tökés István, *A bibliai hermeneutika története* (Kolozsvár: A Kolozsvári Református Egyházkerület kiadása, 1985)
- Ussher, James, *Britannicarum ecclesiarum antiquitates* (Dublin: 1639)
- Ványó László, *Az ókeresztény egyház irodalma*, 2 kötet, III. átdolg. kiadás (Budapest: JEL kiadó, 1997–1999)
- Ványó László, *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe* (Budapest: Szent István Társulat, 1998)
- Ványó László, *Ókeresztény írók lexikona* (Budapest: Szent István Társulat, 2004)
- Walch, Christian Wilhelm Franz, *Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzerien, Spaltungen und Religionsstreitigkeiten, bis auf die Zeiten der Reformation*, 11 kötet (Leipzig: Weidmanns Erben und Reich, 1762–1785)
- Wand, J. W. C., *The Four Great Heresies* (Oxford: A. R. Mowbray, 1955)
- Wickham, Lionel R., 'Pelagianism in the East', *The Making of Orthodoxy. Essays in Honour of Henry Chadwick*, szerk. Rowan Williams (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 200–213
- Winslow, D. F., 'Soteriological "Orthodoxy" in the Fathers', *Studia Patristica*, 15 (1984), 393–395

- Wright, David F., 'At What Ages Were People Baptized in the Early Centuries?', *Studia Patristica*, 30 (1997), 189–194
- Wright, David F., 'Infant Dedication in the Early Church', in *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R. E. O. White*, ed. by Stanley E. Porter and Anthony R. Cross, Journal for the Study of the New Testament Supplement Series, 171 (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999), 352–378
- Wright, David F., 'One Baptism or Two? Reflections on the History of Christian Baptism', *Vox Evangelica*, 18 (1988), 7–23
- Zimmer, Heinrich, *Pelagius in Irland*, Texte und Untersuchungen zur patristischen Litteratur (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901)

Név- és tárgymutató

- Abramowski, Luise 16, 19, 21, 31,
34, 37–38, 115, 117, 145
acta facientes 79
Ádám 36, 56, 87, 94, 102
Adeodatus, Augustinus fia 72–73
adopcionizmus, adopcionisták 13, 16–
17, 22, 164
Aeclanum 27,
Aemilia tartomány 66
Aetiosz, földiakónus 192, 197, 209
Ageliosz, novatiánus püspök 13
Agrigentum (Akragasz) 35
Aigeatész 78
Akakiosz, Bereai 13, 19, 46–47, 110,
133–134, 168
Akakiosz, Meliténei 125, 131, 142–143
Alexandria, alexandriaiak 12–14, 16,
26, 36, 40, 47, 49, 52, 57, 97–99,
132–135, 138, 143–145, 154, 159,
174, 193, 199, 217–218, 222,
224–225
alexandriai allegorizáló hermeneutika
29–31, 151
alexandriai iskola (hagyomány) 14,
30, 114, 136, 202, 204
alexandriai-kürillianus 157, 202
alexandriai zsinat (362) 61
alexandriai zsinat (430) 114–115
Alexandrosz, Antiochiai 49
Alexandrosz, Apameai 125–126
Alexandrosz, Hierapoliszi 125–126, 131
allegorikus írásmagyarázat 16, 20,
23, 29–32, 62, 65, 67
Ambrosius, Milánói 12, 30, 57, 62,
66–69, 73, 234
Ammóniosz szerzetes 98
Amphilokhosz, Ikoniumi 11, 18, 30, 140
anakronizmus 21, 34, 140, 184, 191,
205, 209, 213
Anasztasziosz, Niceai 215
Anasztasziosz presbiter 102–103
Anatoliosz, Konstantinápolyi 11, 173,
178, 180–182, 192, 194–197, 206,
212–214, 218, 220–222, 224–225,
228
Andragathiosz filozófus 42
András apostol 78
András, Szamoszatai 115
Anemius, Sirmiumi 67
anomoiánusok 13
Anthusza, Khrüszosztomosz édes-
anyja 42
antifónás zsoltározás 18, 45, 69
Antiochia, antiochiaiak 11, 13–14,
16, 18, 24–26, 28, 34, 37, 42–44,
52, 62–63, 97, 100, 102, 109–110,
114, 117, 118–119, 122–123, 133–
135, 138, 141, 145, 147–148, 159,
173, 187, 194, 200, 211, 215, 217–
218, 222
Antiochiai Formula (431) → *Egység-
formula* (433)
antiochiai iskola 14–17, 19, 21, 23,
25, 30, 38, 42, 51, 57, 97, 112,
115, 117, 121, 124, 138, 142, 144,
202, 204, 226, 234
antiochiai írásmagyarázat 29, 34, 151
antiochiai zsinat (268) 15
antiochiai zsinat (379) 19, 205
antiochiai zsinat (417) 64
antiochiai zsinat (431) 133
antiochiai zsinat (448) 157
Antiokhosz, Ptolemaiszi 46–47
antropológia 33–35, 74, 93, 117
antropomorfizmus 46
Apamea 23, 147
Apollinarisz, Laodikeiai 17, 21–23,
35–39, 63, 109, 113, 116, 119,
121–122, 128, 134, 138, 148, 151–
153, 156, 166, 205, 220, 224, 233

- apollinaristák, apollinarizmus 12–14, 21–23, 33–34, 37, 51, 101, 103, 110, 115, 117–118, 121, 136, 141–142, 148, 162, 165, 168, 185, 198, 225, 227
 apollinarista hamisítványok 117, 153, 171, 181, 194, 225–226
 apológia, apologetika 20–21, 31, 51, 85, 133, 145, 147
 Aquileia 62
 aquileiai zsinat (381) 12
 Aquinói Tamás 88, 204
 Arcadius császár (395–408) 24, 44, 48
 arelatei zsinat (314) 81, 211, 215
 arianizmus, ariánusok 12–14, 16–17, 22–23, 43, 51, 57–58, 61–62, 66–67, 69, 101, 123, 147, 164, 167, 205
 Arisztolaosz 133–134
 Arisztotelész 20, 76, 233–234
 Arius 16, 113, 128, 134, 222, 233
 arlesi zsinat → arelatei zsinat
 Arkadia 110
 Artemisz 114
 Athanasziosz, Alexandriai 39–40, 57, 61, 109–110, 116, 153, 170, 224, 233
 Athanasziosz, Perrhéi 187, 215
 Athén 17, 66
 Athéni iskola (Raffaello) 66
 Attalus 12
 Attikosz, illíriai 197
 Attikosz, Konstantinápolyi 49, 100
 Attila 161, 179, 181
 Augustinus, Aurelius 11, 26, 30, 55–57, 61–63, 66–67, 69–97, 107, 113, 164, 227, 234
 Auxentius, Milánói (ariánus) 58
 azonos lényegű → ὁμοούσιος
 Barszumasz apát 160, 168, 172, 194, 226
 Barth, Karl 94
 Baszileiosz, Ankürai
 Baszileiosz, Nagy, Caesareai 11, 17, 18–19, 21–23
 Baszileiosz, Szeleukeiai 190, 193
 Baszileiosz, thrákiai 197
 Baszilinopolisz 215
 Basziliszkosz vértanú 48–49
 Basszianosz 187, 215
 bentlakozás → ἐνοίκησις
 Bérütosz (Beirut) 158, 213
 Betlehem 63
 Bithynia 16
 blasphemia Sirmiensis 61
 Bonifacius 182, 197, 217
 Brunner, Emil 94
 bukottak → lapsi
 Caelestinus pápa (422–432) 57, 81, 105–107, 111–115, 123–126, 129, 133, 184
 Caelestius, pelagiánus 87–88
 Caesarea (palesztinai) 64
 Candidianus gróf 125–127
 Carosus 187, 194
 Cassianus, Johannes 42, 111–112
 Chaereas kormányzó 158
 Cicero 67–68, 72, 91–92
 Cilícia (Kilikia) tartomány 19, 24
 circumcelliones (rajongó koldusok) 82
 circumincessio → περιχώρησις
 civitas Dei 76–77
 civitas diaboli 77
 civitas terrena 77, 83
 Claudius császár 78
 Codex Theodosianus 11, 99, 106, 135
 communicatio idiomatum 37, 119, 121, 123, 139, 152, 162–163, 204–205
 conciliabulum (431) 128, 130–131, 133, 135, 168, 206
 confessores (hitvallók) 79–80
 Cornelius pápa (251–253) 80, Cornelius százados (Újszöv.) 88
 corpus permixtum 77, 82–83
 Credo 205
 Cucusus (Örményország) 27, 48
 Cyprianus, Karthágói 80
 Csokonai Vitéz Mihály 76

- Damasus pápa 12–13, 23, 63–64, 183, 218, 222
- Damaszkuszi János 60–61, 233
- Dávid király 31
- Dávid magva 53
- De civitate Dei* 66, 76
- De officiis ministrorum* 66, 68
- De viris illustribus* 15–17, 34, 62, 65
- Decius császár (249–251) 79–80
- Démophilosz, ariánus 13
- dichotómikus antropológia 35
- Didümosz, Vak 66
- Diocletianus-féle üldözés 81–82
- Diogenész, Küzikoszi 172, 197
- Diodoros, Tarszoszi 11, 13, 17–24, 30–31, 34, 37, 43, 50, 52, 69, 117, 122, 142–145, 151
- Dioszkoros, Alexandriai 10, 57, 145–146, 154, 157–160, 165, 167–181, 185, 187–190, 192–195, 197, 201, 203, 212, 214, 219, 224–226, 228, 231
- diptükhon 49, 100, 144, 181, 228
- doketizmus, doketista irányzatok 14–15, 152, 162, 164–165
- Domnio 65
- Domnosz, Antiochiai 145, 157–159, 167–169, 172–173, 176, 187, 211, 215
- donatizmus, donatisták 73, 77, 81–84, 92, 211
- Donatus 81
- Dórotheosz 187, 194
- Dórotheosz, Markianopoliszi 107–108, 111
- Dulcitus, jegyző 161
- Ebedjesu 20
- ecclesia militans* 84
- ecclesia sine macula et ruga* 83
- Edessza, edesszai iskola 120, 122, 143, 158, 173, 215
- Efézus (Epheszosz) 46, 113, 125, 130, 133, 157, 160–161, 187, 192, 194, 215
- efézusi (III. egyetemes) zsinat (431) 23, 29, 37, 41, 52, 57, 87, 97, 123–130, 132–134, 145, 158, 168, 170, 178, 184, 190, 196, 198–199, 206, 213, 229, 233–234
- efézusi rablózsinat (*Latrocinium Ephesinum*, 449) 9, 25, 159, 160–161, 165, 167–173, 175–178, 180–181, 183–184, 187, 189, 190, 192, 195, 197, 207, 211–212, 214, 219–220, 224, 226, 229
- egy hüposztázisz → μία ὑπόστασις
- egy keresztség 54–55
- egy megtestesült természete van az Isten-Igénék → μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη
- egy személy → ἓν πρόσωπον
- egy természet → μία φύσις
- egyetlen imádás → μία προσκύνησις
- egyetlenség → ἐνάς
- egyházpolitika 14, 28, 46, 63, 67, 97, 100, 104–105, 113, 123, 143, 170, 186
- Egyiptom, egyiptomiak 32, 47, 97, 104, 135, 136, 170–171, 176, 177, 179, 187, 189, 210, 218, 223–224, 226, 231
- egylényegű → ὁμοούσιος
- egység → ἕνωσις
- Egységformula* (433) 121, 130–131, 133–134, 137–144, 151, 154–155, 157, 163, 173, 191–192, 200, 202, 207
- Eirénaios, Tíruszi 125, 158–159, 167
- elegyedés/keveredés (κρᾶσις/μίξις/σύγχυσις) 35, 37–38, 50–52, 60–61, 117, 123, 137–139, 151–152, 164, 190, 193, 197–198, 200, 203–204
- elegyítetlen egység → ἀσύγχυτος ἕνωσις
- életszentség 23, 53, 84–85
- eleve elrendelés (*praedestinatio*) 71, 84, 90–91, 93
- Eleusziosz, Küzikoszi 13
- elkülönítetlenül → ἀχωρίστως

- előre tudás (*praescientia*) 89–90, 93
 emberszülő → ἀνθρωποτοκος
 Empedoklész (Kr. e. 490–430) 35
 Epiphanosz, Kürillosz diakónusa 133
 Epiphanosz, Szalamiszi 12, 47, 63
Eranisztész 150–151, 157, 193
 Erasmus, Rotterdami 92, 94, 234
 eredendő bűn (*peccatum originale*)
 27, 53–55, 71, 74, 84, 87–88, 93,
 95–96
 eretnek, eretnekség 15, 19, 20, 28,
 33, 37, 46, 50, 63, 81, 88, 90–91,
 101, 106, 110–111, 115, 120, 125,
 146–147, 151, 153, 161, 166, 174,
 179–182, 192, 195, 198, 208–209,
 216, 225, 229, 231–233
 értelmes lélek 17, 35–36, 39, 51, 60,
 102, 109, 119–120, 123, 137–138,
 149–150, 155, 201
 eudaimonisztikus etika 76
 Eudokia 110
 Eudoxia császárné 45–48
 Eufémia vértanú 187, 196
 eukarisztia → úrvacsora
 Eulogiosz, edesszai presbiter 157
 Eunomiosz, Nikomédiai 215
 Eunomiosz, eunomiánusok 13, 33,
 128, 134, 147
 Euphratensis tartomány 147, 215
 Euprepiosz kolostor 100
 Eusebius Hieronymus → Hieronymus
 Euszebiosz, Ankürai 190, 197, 219
 Euszebiosz, Caesareai, egyháztörténet-
 író 14, 15, 65
 Euszebiosz, Dorylaeumi 104, 170–
 172, 176, 192–193, 195, 197, 220
 Euszebiosz, Emeszai 17
 Euszebiosz, Vercelli-i 58, 66
 Eusztathiosz, Antiochiai 16–17
 Eusztathiosz, Bérütoszi 181, 190,
 193, 228
 Eusztathiosz, Szebaszteiai 17
 Eutropiosz (eunuch) 44
 Eutükhész 146, 151–154, 157–158,
 160–162, 164–167, 169–172,
 178–182, 185–186, 195, 198, 200,
 203–204, 209, 212, 220, 224–225,
 228–230, 233
 eutükiánusok 25, 157, 194, 197, 204,
 212, 220, 223
eutükhianus–monofizita krisztológia
 195, 204, 225, 230–231
 Evagriosz Pontikosz 42, 63
 Evagriosz Szkholasztikosz 28, 146, 173
 Ezsdrás könyvei 65
 Fabianus pápa 80
 Facundus, Hermianei 17, 21, 24–26,
 31, 144–145, 158, 214, 233
 Félix, Aptungai 81
 Félix pápa (355–358) 153
 Flacilla 43
 Flavianosz, Antiochiai 11–13, 17–19,
 24, 43–44
 Flavianosz, Konstantinápolyi 145–
 146, 152–155, 157, 160–161,
 166–167, 169–173, 176–178, 180,
 185, 189, 194, 200, 209, 219, 220,
 222, 229, 231
 Flavianosz, Thesszalonikai 125
 Flavianosz hitvallása 154–157, 189
 Frígia tartomány 57
 Galla Placidia 177
 Gallia 58, 66, 81
 Geiserich, vandál fejedelem 161
 Geminosz, antiochiai presbiter 15
 Gennadius, Massiliai (Marseille-i)
 33–35, 87, 94
 Gergely, I. Nagy, pápa 12, 66, 214, 233
 Gergely, Nazianzoszi 12, 30, 42, 120,
 138, 140, 153
 Gergely, Nüsszai 11, 13, 30
 Getasa (örményországi város) 19
 gnosztikusok 42
 görög filozófia 13, 17–18, 20, 23, 24,
 33–36, 38, 42, 52, 57, 67, 72–73,
 98, 117, 147, 150, 233

- Gratianus császár 12, 67, 69
gratia 89–90, 92
 Grillmeier, Aloys 119
 gyermekkeresztség 55, 71, 86
 Harnack, Adolf 29
Három fejezet 17, 19, 41
hasonló lényegű → ὁμοιούσιος
 Hefele, Karl Joseph 11, 12, 13, 24, 82, 88, 92, 107, 111–114, 124, 127, 133–134, 144, 146, 152–154, 161, 169, 172–173, 176–179, 183, 186, 188, 191–193, 206, 211, 215, 217–218
 Heidelbergi Káté 84
 Helenopolisz (Bithynia) 16
 Helladiusz, Caesareai 11
Herakleidész könyve (Bazárja) 135
 hermeneutika 20, 29–30, 33, 65, 122, 126, 151, 206
 Hermione 24
 Heródiás 48
 Hibisz oázis 135
 Hieronymus (Jeromos) 12–13, 15–17, 30, 34, 57–58, 62–66, 85–86
 Hilarius, Poitiers-i (Pictaviensis) 57–62, 66, 69
 Hilarus diakónus, pápa 161, 169, 172–173, 175–176
 Himéria 157
 Hippo Regius 69, 73, 83, 86, 94, 96
 Hippolütosz 30, 80
 hittagadók 79–80
 hitvallók → *confessores*
homo dominicus 13
 homoiuszianusok 58, 61
 Hosius, Cordobai 61
 húsvét 44, 73, 101, 104, 177, 210–211
 Hüpatia 98–99
hüposztázisz szerinti egység, hüposztatikus egység → ἕνωσις καθ' ὑπόστασιν
- Ibasz, Edesszai 17, 25, 57, 120–122, 127, 136, 140–144, 157–158, 173–175, 187, 191, 213–214, 227
 Ige → Λόγος
 Ignatiosz, Antiochiai 17–18
 Ince (Innocentius), I., pápa 48–49
 irodalomkritika 31
 Isidorus Hispalensis (Sevillai Izidor) 96
 Isten anyja → μήτηρ θεοῦ
 istenhordozó ember → θεοφόρος ἄνθρωπος
 isteni ember → *homo dominicus*
 Isten-Ige 26, 36, 38, 52, 118–119, 137, 142, 156–157, 166, 202
 istenképűség 35
 istenszülő → θεοτόκος
 István, Efézusi 187, 215
 Iszidórosz alexandriai presbiter 45
 János, Antiochiai 26, 100–101, 112, 114–115, 125–128, 130–131, 133–134, 136, 143–145, 158, 168, 184, 191, 206
 János, Aranyszájú → Khrüszosztomosz
 János, Damaszkuszi 60–61, 233
 János, Keresztelő 48, 112
 János kincstárnok 130
 János, a rablózsinat titkára 170
 Jeromos → Hieronymus
 Joannész Szkholasztikosz 186
 Julianus, Aeclanumi 27, 55, 88, 94–96, 106–107
 Julianus (aposztata) császár 17–18, 58
 Julianus, Kósz (Cos) püspöke 182, 197, 210, 223, 228
 Julius (Gyula), I., pápa 153
 Julius pápai legátus 169
 Julius, Puzzuoloi 161
 Justina anyacsászárnő 67
 Jusztiniánosz császár 17, 19, 25, 41, 41, 145, 204, 213–214, 227, 233–234
 Juvenaliosz, Jeruzsálemi 125, 131, 160–169, 172, 177, 181, 187, 190, 193, 197, 211–213, 226, 228–232

- Kalcedon 9, 44, 47, 131
kalcedoni 28. kánon 12, 13, 187, 215, 217–227
kalcedoni dogmaalkotó bizottság 197
Kalcedoni Hitvallás (Meghatározás), kalcedoni dogma 10, 39, 122, 135, 139, 151, 220, 223–224, 226–227, 233
kalcedoni hitvita (431) 130–132
kalcedoni (IV. egyetemes) zsinat (451) 11–12, 25, 37, 41, 52, 57, 119, 122, 130, 141, 169–170, 172–173, 177, 182–219, 222–228, 231–233
kappadókiai (atyák) 18, 30, 34, 37, 138, 140, 202, 204
Karteriosz 18, 24, 43
Karthágó 71–72, 80–81, 83
karthágói hitvita (411) 83
karthágói zsinat (311) 81
karthágói zsinat (405) 83
karthágói zsinat (411/412) 87–88
katekéta iskola 14
Katekétikai Homiliák 25, 34, 39–40, katekézis 54
katekumenus 60
keleti püspökök 12, 128, 132, 144, 175, 184, 189, 206, 217
Kelemen, Alexandriai 30
kereszttség, keresztelés (lásd még gyermekkereszttség) 25, 36, 40, 42–43, 48, 53–55, 57, 59, 62, 66, 69–73, 80, 84, 86, 88, 205
keveredés → elegyedés
két természet → δύο φύσεις
két természetben → ἐν δύο φύσεσιν
két természetből → ἐκ δύο φύσεων
kettős fiúság 17, 21, 38, 109, 157, 204
Khronikon 20
Khrüszaphiosz, eunuch 146, 154, 157–158, 179–180
Khrüszosztomosz, Joannész 18, 21, 23–24, 27–28, 30, 33, 44–57, 63, 69, 97, 100, 110, 144, 147, 180, 233
Khrüszosztomosz liturgiája 50
Kierkegaard, Søren 52
Kis-Ázsia 177
Kilikia → Cilícia
Komanai 48–49
Konstantin, konstantini fordulat 11, 77, 81
Konstantinápoly 12, 14, 26, 28, 43, 47, 49, 97, 100–102, 107, 112–113, 127, 131, 157–159, 173, 177–182, 186, 217, 219–221
konstantinápolyi 3. kánon (381) 12, 46, 105, 184, 217, 222
konstantinápolyi zsinat (360) 116
konstantinápolyi (II. egyetemes) zsinat (381) 11–12, 14, 17, 19, 43–46, 105, 144, 183, 205–206, 217–218, 222, 233
konstantinápolyi zsinat (382) 11
konstantinápolyi zsinat (383) 13
konstantinápolyi zsinat (394) 24
konstantinápolyi zsinat (448) 152–157, 160, 166–167, 170
konstantinápolyi zsinat (450) 180
konstantinápolyi zsinat (499) 19
konstantinápolyi (ún. V. egyetemes) zsinat (553) 19, 25, 215, 227
Krisztus istensége 18, 26, 103, 108, 118, 123, 138–139
Krisztus valóságos emberi természete 13, 17, 103, 138, 165, 230,
krisztusszülő → χριστοτόκος
különbség → διαφορά
kürillianus / kürilloszi (gondolkodás) 109–110, 118, 155, 157, 194, 202, 212, 227
Kürillosz, Alexandriai 19, 23, 26, 28–29, 31, 37–38, 41, 47, 57, 97–100, 104–139, 141–148, 151, 156, 158, 166–173, 178, 181, 184–187, 190–192, 198–200, 203, 206–208,

- 211, 213, 224–225, 227–229, 232–234
- Kürillosz 12 anatómája 38, 113–121, 123, 128, 132, 134, 139, 141, 148, 167–168, 173, 191, 198, 200, 213, 233
- Kürosz (város) 147
- Kürosz, Anazarboszi 197
- Kürosz, edesszai presbiter 157
- lapsi* 79
- Latrocinium Ephesinum* → efézusi rablózsinat
- lényeg → οὐσία
- Leó pápa, I. (Nagy) 11, 57, 135, 153–154, 156–157, 159–170, 172–173, 175–195, 197, 200, 204, 206, 209–212, 215, 217–223, 227–233
- Leontiosz, Bizánci (Jeruzsálemi) 25, 191, 233
- Leontiosz, Magnésziai, 197
- Libaniosz rétor 18, 24, 42–43, 50–51, *libellatici* 79
- Liberius pápa 17
- Licina Eudoxia 177
- Liguria tartomány 66
- liturgia 50, 62, 203, 209
- Logosz → Λόγος
- Loofs, Friedrich 101, 103–104, 111, 113, 191
- Lucentius legátus 182, 189, 197, 217
- Lucifer, Cagliari-i (Carales-i) 62, 66
- Lukiánosz, Antiochiai 16
- Luther, Martin 84, 94
- Madaura 71
- magister militum* (στρατηγολάτης) 42
- Majorinus, karthágói ellenpüspök 81
- Makariosz, Laodikeiai 114
- makedonianizmus 14, 101
- Makedoniosz remete 146–147
- Makkabeusok kora 31
- Malkhión, antiochiai presbiter 15
- manicheizmus 20, 72–77, 84, 86, 94
- Marasz, edesszai presbiter 157
- Mária 25–26, 52–53, 100–104, 107–109, 114, 120, 122–123, 127, 137–138, 155, 161–162, 169, 171, 199, 201, 203, 212
- Marina hercegnő 110
- Marisz perzsa püspök 17, 25, 120, 158, 173, 213–215
- Marius Mercator 26–27, 28, 85, 88, 106–107, 112
- Márk evangélista 13, 217–218, 222
- Markellosz, Ankürai 23
- Markianosz császár 9, 179–182, 186, 194, 196, 207, 209–211, 215–216, 219–226
- markioniták 147
- Martüriosz, Markianopoliszi 11
- martyres* (vértanúk) 79
- más hitvallás* → ἕτερα πίστις
- más szimbólum* → ἕτερον σύμβολον
- második Ádám 36, 102
- Mauritánia 82, 84
- Maximianosz, Konstantinápolyi 131, 134
- Maximinus Daia 16
- Maximinus (thrákiai, 235–238) 79
- Maximosz, Antiochiai 173, 187, 197, 211, 213–215, 221, 229
- Maximosz, Hitvalló 42, 233–234
- Maximosz, Szeleukeiai 42–43
- Mediolanum → Milánó
- meghatározás* (ὄρος, *definitio*) 187, 194, 201–209, 212, 219–220, 223, 227, 233
- megváltástan (szoteriológia) 21–22, 115, 148, 151, 162, 165, 206
- meletianus szakadás 11–12, 19, 26, 63
- Meletiosz, Antiochiai 11, 13, 17–19, 43
- Meletiosz, Mopszvesztiai 28
- Memnon, Efézusi 114, 125, 127–128, 130, 132
- mennyei állampolgárság 79
- Milánó (Mediolanum) 58, 66–68, 73
- milánói zsinat (381) 12
- milánói zsinat (451) 178

- mindenkori szüzesség 52, 103, 162
 modern bibliatudomány 23, 32
 Monica, Augustinus édesanyja 69, 72–73
 monoenergizmus 213, 227, 234
 monofizitizmus, monofiziták 10, 42, 141, 145–146, 151, 157–158, 161, 170, 175, 179, 181, 184–185, 189–191, 194–195, 203–204, 207–208, 213, 224–228, 230, 233
 monotheletizmus, monotheleták 213, 227, 233–234
 Mopszvesztia 24–25, 27, 43
 Nebrius, Augustinus barátja 73
 Nektáriosz, Konstantinápolyi 11–13, 44
 neo-kalcedoniánus krisztológia 233
 neo-niceánus 51
 Néró 78
 nesztorianizmus 19, 23, 25, 28, 34, 42, 135, 144, 151, 156–158, 160–161, 176, 196, 204, 227, 231
 nesztoriánus egyház 31, 135
 Nesztoriosz 26, 28, 38, 57, 88, 97, 100–116, 120–121, 123–125, 127–128, 130–131, 133–135, 142–144, 147–148, 151–153, 156–158, 160–161, 165, 170–171, 176–177, 182, 184, 191, 198–200, 204, 209, 212–213, 224–225, 229, 233
 Nicea 130, 169, 182, 186, 187, 215
 niceai 6. kánon 218, 221–222
 niceai (I. egyetemes) zsinat (325) 11, 16, 167, 169, 183, 206–207, 210–211, 222–223, 233
 Niceai Hitvallás 16, 25, 57, 61, 67, 130–131, 172, 187, 190–191, 198, 205–208, 224, 226, 234
 Niceai–Konstantinápolyi Hitvallás 19, 54–55, 187, 191, 198, 206–207, 209, 226
 niceánus ortodoxia 25, 61, 67, 203
 Nikomakhoszi etika 76
 Nikomédia 16, 187, 215
 Nonnosz, Edesszai 173
 Novatianus, novatiánusok 13, 77, 80–81, 92, 97, 101
 Numidia tartomány 69, 73, 82
 ó-niceánusok 63
 Optimus, Antiochiai (Pisidia) 11
 Oresztész, alexandriai prefektus 98
 Órigenész 16, 19, 27, 30, 42, 49, 55, 57, 62–67, 74, 76, 233
 órigenisták 42, 46
 Orosius → Paulus Orosius
 Oszroéné 158
 Otreiosz, Meliténéi 11
összelegyítetlen egység → ἁσύγ-
 χυτος ἕνωσις és συνάφεια
összelegyítetlenül → ἁσυγχύτως
összekapcsolódás → συνάφεια
 Paianiosz 23
 Pál, Antiochiai 12–13, 19, 63
 Pál apostol 32, 36, 73, 78, 124, 129
 Pál, Emeszai 134, 136
 Pál, Szamoszatai 15–16, 103–104, 120, 170
 Palesztina 177, 190, 192–193, 211, 223–224, 226–229
 Palladius, nyugati ariánus 12
 Palladius, császári megbízott 129
 Parmenianus, ariánus püspök 82
 Parmentier, L. 28, 146
 Parmentier, Martin 135
 Paschasinus pápai legátus 182, 185, 188–189, 197, 210, 213–214
 Patrasz városa 78
 Patricius, Augustinus édesapja 69
 Patrick, szent 85
 Patrophilosz, Egeai 21
 Paulinianus, Hieronymus öccse 62
 Paulinus milánói diakónus 87
 Paulus Orosius 85–86
peccatum originale → eredendő bűn
 pelagianizmus, pelagiánusok 26–28, 55, 64, 66, 73, 85, 87–88, 90–91, 94, 96, 106–107, 111–112, 130

- Pelagius, II., pápa 12
 Pelagius, Laodikeiai 11
 Pelagius, ír szerzetes 11, 26, 55, 63–64, 76, 84–96
 Pelagius antropológiája 93
 Perrhé 187, 215
persona 162–164
 Péter apostol 13, 15, 32, 78, 80, 153, 182–184, 191, 200, 217–218, 222
Péter evangéliuma 14–15
 Péter, alexandriai felolvasó 98
 Petra (Arábia) 135, 158
 Petrus Chrysologus (Aranyszavú Péter) 153
 Philón, Alexandriai 65, 67
 Phóteinosz, photiniánusok 12, 103
 Phótiosz, Tíruszi 187
 Pityus 48
 Platón 20, 150–151, 233–234
 Plótinusz 67, 74, 76, 98
pneumatikus-allegorikus hermeneutika 29
pneumatikus-tudományos exegézis 30, 50
 pneumatológia 233
 pneumatomachusok 13, 17, 22, 199
 pogány 18, 20, 42, 44, 57, 81, 91, 97, 208, 220
 Poitiers (Pictavium) 57
 Poitiers-i Hilarius 57–62, 66, 69
 Polükhroniosz, Apameai 23, 147
 Pontus tartomány 177, 194–195
 Porphüriosz 20, 24
 Poszeidóniosz diakónus 111–112
praedestinatio → eleve elrendelés
praescientia) → előre tudás
Praxeász ellen
 prédikáció, prédikálás 40, 43–44, 50, 54, 100, 102–104, 134, 147–148, 156, 176, 217, 222
 Proklosz, Konstantinápolyi 28, 49, 102–103, 143–145
 Prosper Aquitanus 173
 Pulhéria augusta 49, 101, 103, 110, 148, 161, 175–181, 209, 220, 222–223
 Quasten, Johannes 16–18, 20–21, 23–24, 31–32, 39–41, 44, 46, 50, 52, 55, 57–58, 62–65, 67, 69, 71, 73
quattuor doctores ecclesiae 66
 Rabbula, Edesszai 141, 143, 151, 157
 rablózsinat → efézusi rablózsinat
 Raffaello Sanzio: *Vita az oltáriszent-ségről* 66
 rajongó koldusok → *circumcelliones*
 Ravenna 153
 Renuat presbiter 161
 retorika 15, 50, 62, 72–73
 Rogatianus 65
 Róma, római szentszék 11–14, 17, 46, 48, 57, 62–63, 66, 72, 78–81, 85–87, 106–107, 111–113, 133, 153–154, 160–161, 167, 173, 176–177, 181–184, 188–189, 193, 195–196, 200, 206, 217–218, 222, 231–232, 234
 római zsinat (313) 81
 római zsinat (382) 12, 183, 218
 római zsinat (430) 112–114, 129
 római zsinat (449) 175
 Romanianus, Augustinus pártfogója 71–72
 Romanides, J. S. 36, 38
 Rósszosz 15
 Rousseau, Jean-Jacques 76
 Rufinus, Aquileiai (történetíró) 30, 62–63, 66
 Rufinus, Szíriai 64
 Russell, Norman 46–47, 97, 99–101, 103–104, 110–111, 115, 126, 129, 131, 133
sacrificati vagy *thurificati* 79
 sajátosság (ιδιότης) 152, 162–163, 165, 202, 204
 Sámson 146
 Sámuel próféta 146
 Sámuel, edesszai presbiter 157
 Samuel, V. C. 227
scandalum oecumenicum 16, 105, 145

- Schor, Adam M. 14
 Schwartz, Eduard 100, 105–106, 148, 154
 Secundianus, ariánus 12
 Secundus, Khrüszosztomosz apja 42
Septuaginta 65
 simonia, simoniákus 46, 80, 134, 157, 176, 215, 219
 Simplicianus 67, 73
 Siricius pápa 63
 Sirmium (Szávaszentdemeter) 12, 66–67
 sirmiumi zsinat (357) 61
 Sixtus, III., pápa 133
 Stridonium (Stridóvár, Sztrigó) 62
substantia 34, 75, 164
 szabad akarat 84, 93–94
 Szabelliosz, szabellianizmus 23, 60–61
 Szabinianosz, Perrhai 187, 215
 szakadás (σχίσμα) 11–14, 19, 21, 26, 63, 136, 145
Szarapeion (*Serapeum*) 97
 szeleukeiai zsinat (359) 58
 Szeleukosz, Amaszeiai 171
 személy → πρόσωπον
 személyes bűnök (*propria peccata*) 55
 szentháromságtan 23, 50–51, 61–62, 233
 szenvedésmentesség → ἀπάθεια
 Szerapión, Antiochiai 14–15
 Szeverianosz, Gabbalai 46–47
 Szilvanosz, Tarszoszi 17, 21
 szimbolikus értelmezés 40
 Szíria 11, 23, 25, 62, 64, 160, 177, 215
 Sziszinniosz, felolvasó 13
 Sziszinniosz, Konstantinápolyi 102
 Szókratész Szkholasztikosz 11, 13, 15, 18, 24, 42–43, 45–49, 97–103
 szoteriológia → megváltástan
 Szozomenosz 11, 13, 16, 24, 42, 46, 48
 szükségkereszttség 88
 Tarszosz 19, 24
 tarszoszi zsinat (431) 133
 Terentiosz, Szkítiai (Tomis) 11
 természet → φύσις
természet szerint → κατὰ φύσιν
természeti egység → ἔνωσις φυσικῆ
 Tertullianus 57, 61
test szerint → κατὰ σάρκα
 Thagaste 69, 72–73
 Théba 135
 Thalassziosz, Caesareai 190, 193, 197
 Theodorétoz, Küroszi 11, 17–18, 21, 23–24, 28–30, 47, 49, 57, 68, 109, 114, 116–118, 124–126, 128, 131, 134–135, 138, 140–141, 143, 145–152, 157–160, 167–168, 171, 173–177, 180, 187, 189, 191–193, 202–203, 206, 212–213, 219–220, 227–228, 230–233
 Theodorosz alexandriai diakónus 177
 Theodorosz, Klaudiopoliszi 197
 Theodorosz, Mopszvesztiai 17–19, 21, 23–43, 52, 57, 88, 97, 100, 117, 121, 130, 141–144, 147
 Theodorosz, Tarszoszi 197
 Theodosius, I. Nagy, császár 11–14, 24, 43–44, 68, 218
 Theodosius, II., császár 10, 11, 24, 41, 49, 99–100, 104, 106–107, 110, 113, 124–125, 131, 133, 135, 144, 160, 167, 169, 175–179, 186, 220, 226, 228
 Theodotosz, Ankürai 125
 Theón, alexandriai filozófus 98
 theopaszkhita 136
 Theophanész, Hitvalló 173, 176
 Theophilosz, Alexandriai 45–49, 57, 63, 97–98, 110, 142, 210, 224
 thesszalonikai mézszárlás 68
 Thrákia 79, 177, 194–195, 197
thurificati → *sacrificati*
 Timotheosz, Alexandriai 11–12
 tipológia, tipologizálás 29, 31–32, 62, 67
 Tírusz (Türosz) 158, 187
 tíruszi per (448) 158, 213

- Tomus ad Flavianum* 135, 153–154,
 161–166, 169, 173, 178, 180, 182,
 184–185, 187, 189–191, 193, 204,
 212, 219, 227–228, 231–232
 tölgyfazsinat (403) 47, 97, 110, 144
 történeti-nyelvtani megközelítés 20,
 24, 31, 50
traditor 81–83
 Traianus 79
 trichotomista antropológia 35
 Trier 62, 66
 trinitástan → szentháromságtan
 Tyconius 82
 „új Róma” 11, 14, 184, 209, 217
 újplatonizmus 24, 73
 Uraniosz, Himériai 157
 Ursinus ellenpápa 12
 úrvacsora 25, 40–41, 48, 101, 107, 115
 Ussher, James (1581–1656) 85
 üdvrend → οἰκονομία
 Valens császár 18
 Valentinianus, II., császár 12
 Valentinianus, III., császár 125, 177
 Valentinosz, valentinianizmus 152–153
 Valerianus, Aquileiai 12, 62
 Valerius, Hippo Regius püspöke 73
 változatlanul → ἀτρέπτως
 Vanyó László 14, 43, 98, 100, 125
vasa dominica 81
 Vergilius 67
 vértanúk → *martyres*
 Vigilus pápa 12, 214
 Vinkomalosz magiszter 180
 Vulgata 62, 64–65
 Wright, David F. 54
 Zimmer, Heinrich 85
 zsidó, zsidók 18, 20, 65, 97, 136,
 208, 220

Görög kifejezések mutatója

- ἀδιαίρετος (*elválaszthatatlanul*) 193, 197, 202, 204
ἀνθρωποτόκος (emberszülő) 26, 52, 101, 103, 113, 123, 203
ἀπάθεια (*szenvedésmentesség*) 136
ἀσκητήριον (antiochiai) 24, 31
ἀσύγχυτος ἔνωσις (*összeelegyítetlen egység*) (ld. még: ἔνωσις) 37–38, 51, 117, 137–138, 151, 203
ἀσυγχύτως (*összeelegyítetlenül*) 193, 197, 202, 204
ἀτρέπτως (*változtatlanul*) 193, 197, 202, 204
ἀχωρίστως (*elkülönítetlenül*) 152, 197, 202, 204
διαφορά 121, 202, 204
δύο φύσεις (két természet) 31, 122, 139, 170, 190, 194, 197, 201
ἐκ δύο φύσεων (*két természetből*) 141, 152, 155, 194–195, 197, 203, 214
ἐν δύο φύσεσιν (*két természetben*) 141, 171, 202–203, 214
ἐν πρόσωπον 36–37, 122, 138–139, 202
ἐνάς 36
ἐνοίκησις (*bentlakozás*) 38, 121
ἔνωσις (egység, egyesülés) (ld. még: ἀσύγχυτος ἔνωσις) 36, 51, 115, 123, 137, 141
ἔνωσις καθ' ὑπόστασιν (*hüposztázisz szerinti egység*) 37, 109–110, 115–117,
ἔνωσις φυσική 116–118, 139
ἑτέρα πίστις 208
ἕτερον σύμβολον 130, 208
θεοτόκος (istenszülő) 25–26, 52, 101, 103–104, 106, 108, 110, 113–114, 120, 123, 138, 194, 198,
θεοφόρος ἄνθρωπος 115
κατὰ σάρκα 109, 115, 229
κατὰ φύσιν 51, 115
κοινωνία (közösség) 38
κρᾶσις → elegyedés
Λόγος (Logosz) 51–53, 102, 108–109, 230
Λόγος-ἄνθρωπος (Ige-ember) 17, 39, 121, 204
Λόγος-σάρξ (Ige-test) 17, 21, 39, 116, 204, 227
μήτηρ θεοῦ (Isten anyja) 104
μία προσκύνησις 203
μία ὑπόστασις 36–37, 116, 121–122
μία φύσις 36–37, 109, 116, 118, 121–122, 136, 146, 157
μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη 118, 142
μίξις → elegyedés
μονάς (egység) 36
ναός (templom) 52, 121, 137–138
οἰκονομία 138, 148, 150, 198–200
ὁμοιούσιος (hasznó lényegű) 203
ὁμοούσιος (egylényegű) 51, 58, 61, 138, 203
ὄρος → meghatározás
οὐσία (lényeg) 50–51, 61, 109, 138, 199–200, 205
περιχώρησις 60
πρόσωπον (ld. még: ἐν πρόσωπον) 36–37, 50–51, 60, 108–109, 118–119, 153, 156–157, 205,
σαρκώσις (megtestesülés) 22, 137, 142, 156, 170
σκάνδαλον οἰκουμενικόν 105, 120
σκηνή (sátor) 52
σύγχυσις → elegyedés
συμπλοκή (összekapcsolódás) 38–39
συνάφεια (összekapcsolódás) 38–39, 51, 115, 117, 123, 138
ὑπόστασις (*hüposztázisz*) 23, 37, 50, 61, 109, 118, 138, 156–157, 205
φύσις (természet, *natura*) 36–37, 50, 109, 118, 138, 150, 156–157, 205
χριστοτόκος (*krisztusszülő*) 52, 101, 123

Bibliai hivatkozások mutatója

Ószövetség

1Móz 1–3 31
2Móz 3,2 102
2Móz 26,6 38
Bír 6,37–38 102
1Sám 28 16
Ezsd 3,2 188
Zsolt 2 31
Zsolt 8 31
Zsolt 44 31
Zsolt 96,11 134
Zsolt 109 31
Péld 9,1 162
Péld 10,19 22
Préd 12,12 22
Ézs 11,1 53
Ézs 19,1 102
Ez 18,32 124

Újszövetség

Mt 1,17 52
Mt 5,11 77
Mt 24,36 140
Mk 5,25–34 41
Lk 14,23 83
Lk 21,12–13 78
Lk 24,39 165
Jn 1,14 52, 122
Jn 2,19–21 52, 138
Jn 5,24 140
Jn 10,30 163
Jn 14,10 60
Jn 14,28 163
ApCsel 20,28 129, 136
Róm 5,19 56
Róm 6,1–4 54
1Kor 1,17–25 60
1Kor 6,17 38
1Kor 15,45 36
Ef 2,14 141
Ef 4,5 55
Fil 2,6–7 51
Fil 4,7 10
1Tim 2,4 124
1Tim 2,5 162
Tit 3,5 54
Zsid 2,7 122
Zsid 13,4 95